

Rajanvetoja ja ristiriitoja työ- ja vapaa-ajan välillä teollistumisesta nykypäivään

Katsausartikkeli

Maiju Wuokko

Tässä katsausartikkelissa tarkastelen vapaa-ajan historiaa Suomessa. Analysoin työ- ja vapaa-aikaa toisistaan erottavien normien ja käytäntöjen kehitystä sekä eri aikoina vallinneita ristiriitoja periaatteen ja käytännön välillä. Keskityn siihen, millä tavoin työmarkkinalainsäädäntö ja -käytännöt ovat säädelleet vapaa-ajan viettoa ja erottaneet vapaa-aikaa työajasta. Katsausartikkelin aikajänne ulottuu teollistumisesta nykypäivään. Jaan tarkasteltavan ajanjakson kolmeen eri kauteen, jotka ovat 1) työaikalainsäädännön ja modernin vapaa-ajan varhaisvaiheet, 2) viisipäiväisen työviikon ja normaalivapaa-ajan lyhyt kukoistuskauti ja 3) vapaa-ajan eriytymisen ja epätasa-arvoistumisen aika. Hyödynnetty tutkimuskirjallisuus edustaa vapaa-aikaa tai työn ja vapaa-ajan erontekoa käsittelevää, etupäässä kotimaista sosiaali- ja kulttuurihistorian, työmarkkinahistorian, työelämän ja ajan sosiologian tutkimusta. Pohdin, mitä ydinteemoja eri aikakausia käsittelevä kirjallisuus nostaa esiin, mitkä teemat toistuvat eri aikakausien välillä ja millaiset kysymyksenasettelut olisivat tulevassa tutkimuksessa hedelmällisiä. Katsausartikkeli osoittaa, että historiallinen tarkastelu on tarpeen, jotta työn ja vapaa-ajan välisiin jännitteisiin niin menneisydessä kuin nykyhetkessä pystytään pureutumaan syvällisesti ja ajan moninaiset ulottuvuudet tavoittaen.

Avainsanat: työaika, vapaa-aika, viikonloppu, työelämä, työaikalaki, työmarkkinat, Suomi, historia

Keywords: working hours, leisure, weekend, working life, Working Hours Act, labour market, Finland, history

Johdanto: historiallista perspektiiviä työ- ja vapaa-ajan suhteeseen

”Työajan lyhentämisestä voi ja pitää keskustella. 4 päivän työviikko tai 6 tunnin työpäivä elämiseen riittävällä palkalla on tänään ehkä utopiaa, mutta voi olla tulevaisuudessa totta”, twiittasi silloinen liikenne- ja viestintäministeri, myöhempi pääministeri Sanna Marin SDP:n 120-vuotisjuhlasta elokuussa 2019 (@MarinSanna, 19.8.2019).

Marinin visio työajan lyhentämisestä oli pikemmin tasavuosisjuhlapuheen retoriikkaa kuin varsinainen poliittinen aloite. Suomalainen lehdistö kuitenkin kohahti (esim. Kervinen 2019; Äijö 2019). Marinin noustua pääministeriksi joulukuussa 2019 kansainvälinen media nosti lausahduksen uudelleen esiin. Räväköissä jutuissa 4-päiväisestä työviikosta oli tullut konkreettinen tavoite, jonka edistämiseen tuore pääministeri oli sitoutunut (esim. Stone 2020; Wynne 2020). Uutisointi nostatti keskustelua työ- ja vapaa-ajan nykytilasta ja tulevaisuudesta (Kelly 2020), vaikka hallitus kiiruhti leikkaamaan väitteiltä siivet (YLE News 2020).

Marinin keskustelunavaus ja sen herättämä debatti muistuttavat, että työajassa ja kääntäen vapaa-ajassa on kyse sopimuksenvaraisista asioista, joita voidaan poliittisella päätöksenteolla muuttaa. Näin on ajan saatossa useita kertoja myös tapahtunut. Tässä katsausartikkelissa suuntaan huomion tulevasta menneeseen eli työ- ja vapaa-ajan historiaan Suomessa. Esimerkiksi viisipäiväisen työviikon ja vapaiden viikonloppujen kaltaiset ajan järjestämisen tavat eivät historiallisessa tarkastelussa osoittautu kovin kauas menneisyyteen ulottuviksi tai välttämättä pitkälle tulevaisuuteenkaan kantaviksi ilmiöiksi. Työ- ja vapaa-ajan välinen suhde on jatkuvassa muutoksessa, ja historiallinen perspektiivi auttaa hahmottamaan tapahtuneen muutoksen laajan kaaren ja pohtimaan myös tulevia kehitystendenssejä. [1]

Ajankäyttöä sekä työ- ja vapaa-aikaa tarkasteleva tutkimus on nostanut esiin paradoksin, joka vallitsee tilastojen kiistattomasti osoittaman vapaa-ajan lisääntymisen ja tutkimusten paljastaman, yhä yleisemmin koetun aikapulan välillä (esim. Anttila, Anttila, Liikkanen & Pääkkönen 2015b, 8; Julkunen, Anttila & Nätti 2004, 21; Lo Verde 2013). Tutkijoilla on ollut myös vaikeuksia todistaa väitteitä arkisin päiäsaikaan sijoittuvan normaalityöajan katoamisesta, vapaiden viikonloppujen menettämisestä ja siirtymisestä aina auki olevaan 24/7-yhteiskuntaan (esim. Anttila, Oinas & Nätti 2015; Höjer, Fuehrer & Pettersson, 224; Lehto & Sutela 2008, 131; Ojala, Pyöriä & Nätti 2015). Samalla tutkimus osoittaa työn ja vapaa-ajan välisen rajan hämärtyneen ja omalla ajalla korvauksetta tehtävän työn lisääntyneen erityisesti tietointensiivisissä asiantuntija-ammateissa (esim. Niemistö, Karjalainen & Hearn 2017; Ukkola 2016, 18–19). Nämä samanaikaiset mutta keskenään ristiriitaiset ilmiöt kaipaavat selityksiä. Samalla ristiriidat johdattavat historian tutkijan pohtimaan, millaisia jännitteitä periaatteen ja käytännön, tilastojen ja kokemuksen välillä on menneisyydessä vallinnut.

Tässä katsausartikkelissa käsittelen vapaa-aikaa määrittävän lainsäädännön ja työelämän käytäntöjen kehitystä Suomessa 1800-luvun lopun teollistumisesta nykypäivän jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Jaan tarkasteltavan ajanjakson kolmeen eri kauteen, jotka ovat 1) työaikalainsäädännön ja modernin vapaa-ajan varhaisvaiheet, 2) viisipäiväisen työviikon ja normaalivapaa-ajan lyhyt kukoistuskausi ja 3) vapaa-ajan

eriytymisen ja epätasa-arvoistumisen aika. Aiempaa tutkimuskirjallisuutta syntetisoiden pohdin, millaisia ristiriitoja säädösten ja käytännön välillä on eri aikoina vallinnut. Lisäksi nostan esiin tärkeimpiä teemoja, jotka ovat eri aikoina puhuttaneet a) aikalaisia ja b) kyseisen aikakauden tutkijoita työn ja vapaan välisessä suhteessa. Artikkelin pyrkimyksenä on tunnistaa työn ja vapaa-ajan suhteen muutoksia ja jatkuvuuksia ja asettaa ne historialliseen kontekstiinsa. Lisäksi tavoitteena on muodostaa kokonaiskuva aihetta käsittelevästä aiemmasta historiantutkimuksesta ja yhteiskuntatieteellisestä sekä työelämän tutkimuksesta. Vastaavia laajoja yhteenvetoja ei kotimaiselta tutkimuskentältä ennestään löydy, vaikka sekä työtä että vapaa-aikaa on analysoitu lukuisilla eri tutkimusaloilla moninaisista näkökulmista käsin.

Tavoitteenasettelun mukaisesti artikkeli on luonteeltaan integroiva kirjallisuuskatsaus, jonka tavoitteena on syntetisoida ja kommentoida työn ja vapaa-ajan erontekoa käsittelevää aiempaa tutkimusta. Tunnetuimpia ja usein arvostetuimpia kirjallisuuskatsauksen tyyppisiä ovat systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja kvantitatiivinen meta-analyysi. Systemaattinen katsaus seuloa, referoi ja arvioi tiettyä aihepiiriä käsittelevää aiempaa kirjallisuutta, joka on kerätty mahdollisimman johdonmukaisella, julkilausutulla ja toistettavissa olevalla tavalla. Kvantitatiivisessa meta-analyysissä aiempaa tutkimusta yhdistellään ja yleistetään tilastotieteellisin menetelmin, tehdään päätelmiä olemassa olevien tutkimusten keskeisestä sisällöstä ja pyritään yhdenmukaistamaan saavutettuja tutkimustuloksia. (Noble & Smith 2018, 40; Salminen 2011, 9, 11, 14.) Integroiva kirjallisuuskatsaus on oma lajityyppinsä, jota johtajuuden tutkija Richard Torracon (2005, 356–357) mukaan erehdytään toisinaan pitämään tutkimuksellisesti köykäisempinä kuin systemaattisia katsauksia tai meta-analyyseja. Torracon korostaa, että tosiasiaa integroiva katsaus edellyttää syvällistä ja laajaa asiantuntemusta sekä kokonaisnäkemystä. (Muista kirjallisuuskatsauksen tyypeistä ks. esim. Noble & Smith 2018, 40; Salminen 2011, 6–16.)

Integroivan kirjallisuuskatsauksen tavoitteena on koota yhteen ja arvioida aiempaa tutkimusta mahdollisimman laajasti ja monipuolisesti siten, että syntyy uutta tietoa ja/tai ymmärrystä tarkasteltavaan aiheeseen. Katsaus analysoi aiemman tutkimuskirjallisuuden keskeisiä ajatuksia ja teemoja ja tutkimusten välisiä suhteita. Integroivan katsauksen lopputuloksena muodostuu synteesi, joka avaa käsiteltävänä olleeseen aiheeseen uusia näkökulmia ja jatkotutkimuksen aiheita. Synteesi ei ole ainoastaan aiemman tutkimuksen referointia, vaan uuden kokonaiskäsityksen luomista aiemman tutkimuksen ja kirjoittajan oman kontribuution pohjalta. (Salminen 2011, 8; Torracon 2005, 356, 361–362.)

Menetelmä eroaa systemaattisesta kirjallisuuskatsauksesta siten, ettei hyödynnettyä kirjallisuutta seuloa yhtä tiukasti vaan aineiston keruun kriteerit ovat väljemmät. Systemaattiseen katsaukseen verrattuna integroivan katsauksen etuna on, että kirjallisuutta voi kerätä huomattavasti laajemmin ja useammalta tutkimusalalta. Siten myös käsiteltävää ilmiötä on mahdollista tarkastella monitahoisemmin. (Salminen 2018, 8–9.) Lähestymistavan rajoitteena on, että katvealueita jää systemaattista katsausta todennäköisemmin, mutta vastaavasti vahvuutena on laaja-alaisuus. Se mahdollistaa tarkasteltavan ilmiön valottamisen moninaisista näkökulmista, mikä auttaa samalla torjumaan tiedollisia aukkoja. Integroiva katsaus on erityisen mielekäs

vaihtoehto silloin, kun tavoitteena on koota yhteen eri aloille sirpaloituneita tutkimuksia, jotka voisivat yhdessä muodostaa enemmän kuin osiensa summan.

Vapaa-ajan historiaa ja työ- ja vapaa-ajan välistä suhdetta käsittelevä tutkimus on hajallaan usealla eri alalla. Esimodernin ajan työtä ja vapaa-aikaa on tarkasteltu erityisesti kansatieteessä, kirkko- ja kulttuurihistoriassa (esim. Juva 1955; Kuha 2016; Vilkuna 1994), teollisen yhteiskunnan alkuvaiheita työmarkkina-, sosiaali- ja poliittisessa historiassa sekä työmarkkinahistoriassa (esim. Ala-Kapee & Valkonen 1982; Lähtenmäki 1995; Mansner 1981; Teräs 2001), sotien välistä ja toisen maailmansodan jälkeistä aikaa työmarkkina- ja sosiaalhistoriassa (esim. Anttila 2005; Bergholm 2005, 2007; Mansner 1984, 1990; Suoranta 2009; Valkonen 1987), ja lähimmäs omaa aikaamme ulottuvaa jaksoa muun muassa ajan sosiologiassa ja työn sekä työajan tutkimuksessa (esim. Anttila, Anttila, Liikkanen & Pääkkönen 2015a; Julkunen et al. 2004; Siltala 2004, 2017). Olenkin koonnut tässä katsauksessa hyödyntämäni kirjallisuuden käsityönä näiltä eri aloilta ja etsinyt relevantteja tuloksia ja tulkintoja eri aloja edustavista tutkimuksista, jotka käsittelevät työaikaa, työaikalainsäädäntöä, vapaa-aikaa ja sen viettoa sekä työmarkkinapolitiikkaa tai -historiaa. Menetelmän rajoitteena on todettava, että aineiston keruu ei välttämättä ole ollut täysin aukotonta, vaan relevantteja tutkimuksia on saattanut jäädä käsittelyn ulkopuolelle. Huolellinen toimitus- ja vertaisarviointiprosessi on kuitenkin auttanut vankistamaan kirjallisuus pohjaa ja tilkitsemään mahdollisia aukkoja. Viime kädessä aineiston keruuta on ohjannut hedelmällisyys käsiteltävän aiheen eli työn ja vapaa-ajan välisen suhteen pitkän aikavälin tarkastelun kannalta.

Aiemman tutkimuskirjallisuuden ohella viittaa Tilastokeskuksen ajankäyttö-, työaika- ja työolotutkimuksiin (SVT 2009, 2017, 2019). Lisäksi käytän tausta-aineistona kaikkiin työntekijöihin ulottuvaa työaikalainsäädäntöä eli vuoden 1917 lakia kahdeksan tunnin työajasta, vuosien 1946, 1996 ja 2019 työaikalakeja sekä vuoden 1965 lakia työaikalain muuttamisesta (Finlex 1917, 1946, 1965, 1996, 2019). Lainsäädännön tarkasteleminen on tärkeää, koska juuri työaikalainsäädännön avulla säädellään normatiivisesti paitsi työaikaa, myös työnteosta erotettua vapaa-aikaa. Lainsäädännöllä ei päätetä vapaa-ajan sisällöstä, mutta kylläkin siitä, miten työ- ja vapaa-aika jakautuvat vuorokauden, viikon ja vuoden mittaan. Kuten sosiologi Anu-Hanna Anttila toteaa, lainsäädännön muutosten selvittäminen on oleellista, sillä lakiuudistukset heijastelevat moraalista ilmapiiriä ja yleistä ajattelua ja ohjaavat sosiaalista toimintaa (Anttila 2005, 29). Samanaikaisesti on silti säilytettävä herkkyyys lainsäädännön ohittaneiden, tosiasiallisten työaikalähtöjen identifioimiselle (ks. Suoranta 2009, 214). Säädökset ja käytännöt ovat vuorovaikutuksessa, mutta eivät toistensa peilikuvia. Laki ei aina vastaa ympäröivää yhteiskunnallista todellisuutta, eikä todellinen käytäntö aina vastaa lain kirjainta tai henkeä. Tässä katsauksessa pyrin tavoittamaan säädösten ja todellisuuden välisen jännitteen ilmentymiä eri aikoina.

Kirjallisuuskatsaus keskittyy kehitykseen Suomessa 1800-luvun lopulta nykypäivään, mutta artikkelin alkupuolella käsittelen myös vapaa-ajan varhaishistoriaa. Ajallista painopistettä perustelen sillä, että selkeä erottelu työ- ja vapaa-ajan välillä on nimenomaan teollisen yhteiskunnan ilmiö. Teollisen aikakauden kuluessakin vapaa-aikanormeissa ja -käytännöissä on tapahtunut merkittäviä muutoksia, ja siirtyminen jälkiteolliseen yhteiskuntaan vaikuttaa väistämättä myös työn ja vapaa-ajan suhteeseen.

Suomeen keskittymisen perusteena on, että vaikka vapaa-ajan historiassa on läntisille teollisuusmaille yhteisiä kehityskulkuja, lainsäädännössä ja työmarkkinakäytännöissä on huomattavaa vaihtelua maasta toiseen. Kansallinen tarkastelutaso toimii samalla rajauksena, joka mahdollistaa periaatteen ja käytännön jännitteisiin pureutumisen pitkällä aikavälillä yhden artikkelin puitteissa. Hyödyntämäni kirjallisuuskin on siten pääosin kotimaista, mutta kansainvälisiin tutkimuskeskusteluihin kytkeytyvää.

Soveltuvien osin viittaan myös suoraan kansainväliseen tutkimukseen ja tuon sen avulla esiin yhtymäkohtia suomalaisen ja yleisen länsimaisen kehityksen välillä. Kansainväliset yhtäläisyydet eivät tässä tapauksessa merkitse yleismaailmallisuutta, vaan on huomattava, että aikakäsitykset ja siten myös työn ja vapaan väliset eronteot vaihtelevat eri puolilla maapalloa (Roberts 2013, 10; Ukkola 2016, 21–22; työajoista ja niiden kehityksestä globaalisti ks. Lee, McCann & Messenger 2007). Työ- ja vapaa-ajan suhdetta puntaroiva tutkimuskeskustelu on ollut leimallisesti angloamerikkalaista, mikä kuvastuu myös tässä artikkelissa viittaamani kansainvälisen kirjallisuuden pääosin brittiläiseen ja yhdysvaltalaiseen alkuperään.

Työn ja vapaan tematiikkaan aukeaa lukuisia mahdollisia, eri tavoin antoisia kysymyksenasetteluita ja tarkastelukulmia. Vapaa-ajan tutkimukseen keskittyy oma akateeminen alansa, *leisure studies*, jonka kenttään sijoittuu myös kulttuurihistoriallinen vapaa-ajan historian tutkimus (*history of leisure*) (ks. esim. Anttila 2005, 14; Koshar 2002). Oma lähestymistapani poikkeaa tästä suuntauksesta siinä, etteivät kiinnostuksen kohteenani niinkään ole vapaa-ajan käytön tavat ja sisällöt vaan vapaa-ajan määrää ja ajoitusta säätelevät lait ja käytännöt. Fokus on siten työmarkkinahistoriallinen ja ennemmin juridis-normatiivinen kuin esimerkiksi kokemuksellinen. Pitkä aikarajaus puolestaan merkitsee analyysin makrohistoriallista painotusta arjen tason kustannuksella. Yhden artikkelin puitteissa on ollut mahdotonta ulottaa tarkastelua esimerkiksi kokemushistorian, muistitietotutkimuksen, kulttuuritutkimuksen tai yhteiskuntapolitiikan alueille. Synteesini voi kuitenkin hyödyttää toisista tutkimusperinteistä nousevia tulevia tutkimuksia valottamalla niitä työmarkkinalainsäädännön ja -käytäntöjen luomia puitteita, jotka vaikuttavat niin yksilöllisten ajankäytön kokemusten kuin ajan käyttöä ja jakamista koskevan yhteiskunnallis-poliittisen keskustelun taustalla.

Tämä katsausartikkeli asemoituu lähinnä työmarkkinahistorian, työelämän tutkimuksen ja ajan sosiologian väliselle rajapinnalle (ks. Anttila 2005, 13–14). Tavoitteena on syntetisoida näiden tutkimusalojen keskusteluja ja luoda siltoja niiden välille. Yhdistelmä on hedelmällinen, koska alat lähestyvät työn ja vapaa-ajan suhdetta eri näkökulmista. Työmarkkinahistoria (esim. Ala-Kapee ja Valkonen 1982; Bergholm 2005, 2007, 2012, 2018; Mansner 1981, 1984, 1990, 2005; Valkonen 1987) paneutuu ennemmin työaikaan ja sen säätelemisestä käytyyn kamppailuun kuin vapaa-aikaan itsessään. Työelämän tutkimus ja ajan sosiologia puolestaan liikkuvat lyhyemmällä aikajänteellä ja keskittyvät lähimenneisyydessä tapahtuneisiin muutoksiin (esim. Anttila et al. 2015b; Helander, Levä & Saksela-Bergholm 2017a; Julkunen et al. 2004), eivät niinkään pitkän aikavälin muutosprosesseihin.

Lähestymistapani voi luonnehtia ”vapaa-ajan historialliseksi sosiologiaksi”. [2] Lähimpänä vertailukohtana mainittakoon Hugh Cunninghamin (2014) teos *Time, work*,

and leisure: Life changes in England since 1700, joka jäljittää työ- ja vapaa-ajan välisen suhteen, työaikainsäädännön ja työaikeskustelujen kehitystä Iso-Britanniassa 1700-luvulta nykypäivään. Seuraan myös kotimaista tutkimusta, joka asettaa nykykeskustelut työelämän huononemisesta historialliseen perspektiiviin ja osoittaa, että usein kyse on enemmän vanhojen teemojen paluusta kuin täysin tuoreista ilmiöistä (esim. Anttila & Suoranta 2007; Siltala 2004; Suoranta 2009). Samaan tapaan myös työ- ja vapaa-ajan jännitteinen suhde on valaisevaa asettaa pitkään ajalliseen perspektiiviin.

Katsausartikkelin seuraavassa osiossa suuntaan huomion vapaa-ajan varhaishistoriaan sekä työ- ja vapaa-ajan määritelmälliseen yhteen kietoutumiseen ja modernin vapaa-ajan syntyyn palkkatyöyhteiskunnan tuotteena. Seuraavat kolme osiota tarkastelevat työaikainsäädännön alkuvaiheita ja työväenliikkeen taistelua työajan lyhentämiseksi 1900-luvun alussa, teollisen työaikanormin ja normaalivapaa-ajan syntyä toisen maailmansodan jälkeen sekä vapaa-ajan epätasa-arvoistumista 1900-luvun loppupuolella ja 2000-luvun alussa. Lopuksi syntetisoin tutkimuksesta esiin nousevia pysyviä tai toistuvia teemoja ja esitän ehdotuksiani työ- ja vapaa-ajan tutkimuksen tuleviksi hedelmällisiksi kysymyksenasetteluiksi.

Työ- ja vapaa-aika: erontekoja ja vastakkainasetteluita

Vapaa-ajan varhaishistoriaa voi lähestyä ainakin kahden eri kysymyksenasettelun kautta. Yksi koskee arki- ja pyhäpäivien, toinen työn ja vapaan välisen eronteon syntyä. Kansatieteilijä Kustaa Vilkuna näkee arjen ja pyhän erottamisen ulottuvan jo metsästäjä-keräilijöihin, joilla oli vaihtelevan saalisonnen synnyttämä käsitys päivien jakautumisesta onnekkaisiin ja epäsuotuisiin. Babylonialaisissa kalentereissa onnettomat päivät vakiintuivat siten, että joka seitsemättä päivää kuussa pidettiin vaarallisena. Näinä päivinä hallitsevan yläluokan oli vältettävä tiettyjä toimia kuten vaunuilla ajamista. (Vilkuna 1994, 374; Zerubavel 1989, 8.) Vastaava pyhäpäivän viettämisen perinne oli nykyisen Suomen alueen väestöllä esikristillisellä ajalla. Pyhä viittasi vaaralliseen päivään, jolloin esimerkiksi peseytyminen ja pyykkääminen oli kielletty. Lauantai eli pesupäivä (muinaisnorjan sanasta *laugardagr*) oli tabupäivän aatto, jolloin peseytymistoimet voitiin suorittaa turvallisesti. Vilkuna (1994, 374, 376) tulkitsee suomalaisten perinteisen saunapäivän saaneen alkunsa näistä ikivanhoista pesupäivistä. (Vilkuna 1994, 374, 376).

Juutalais-kristillinen perinne muutti pyhän Jumalalle omistetuksi lepopäiväksi ja teki sen vietosta laajalle levinneen tavan (Vilkuna 1994, 377; Zerubavel 1989, 8, 11, 20–23). Kun kristillinen vaikutus ulottui nykyisen Suomen alueelle 1000-luvulta alkaen, muinaissuomalainen epäpuhtauteen viittaava 'pyhä' sai päinvastaisen merkityksen puhtaana lepopäivänä (Anttonen 2002, 60). Sekä katolinen että luterilainen kirkko edellyttivät sakko- tai häpeärangaistuksen uhalla pidättäytymistä työnteosta sunnuntaisin ja kirkollisina juhlapäivinä. Tavoitteena ei kuitenkaan ollut lepo ja vapaa-aika sinänsä, vaan jumalanpalvelukseen osallistuminen. Rahvaalle pyhäpäivät saattoivat silti merkitä nimenomaan tilaisuutta levätä työstä. Rajoitus koski lähtökohtaisesti kaikkea tuottavaa työtä, mutta jumalanpalveluksen jälkeen osa maa- ja kotitaloudesta sallittiin. (Kuha 2016, 12–13, 60–64, 80, 84; Salmesvuori 2002, 182; kirkkokurista ks. myös Juva 1955.) Sallittuja olivat erityisesti ruokahuoltoon ja

karjanhoitoon liittyvät, käytännössä naisille kuuluneet tehtävät, kuten historioitsija Miia Kuha (2016, 80) huomauttaa (ks. myös Veal 2006, 29). Lepopäivän viettäminen ei siis koskettanut yhtäläisesti kaikkia vaan oli esimerkiksi sukupuolittunutta. Pyhäpäivän viettoon liittyneitä rikkomuksia analysoidessaan Kuha osoittaa myös, että jo esiteollisessa agraariyhteiskunnassa lepopäivän viettoon liittyi jännitteitä esivallan asettamien normien ja rahvaan tosiasiasa noudattamien käytäntöjen välillä.

Vuosituhsien taakse ulottuva ja kristillisen perinteen sementoima viikoittainen lepopäivä heijastuu edelleen Suomen työaikalaainsäädäntöön (ks. Anttila et al. 2015b, 5). Sunnuntaivapailta on ollut erityinen lain suoja vuoden 1917 kahdeksan tunnin työaikalasta lähtien. Vuoden 1946 työaikalaisissa sunnuntailta määrättiin maksettavaksi kaksinkertainen palkka. Vielä 2020-luvun taitteen maallistuneessa Suomessa sunnuntai on lain perusteella ensisijainen viikkolevon ajankohta ja sunnuntaina teetetävät työt oikeuttavat korotettuun palkkaan. (Finlex 1917, 1946, 2019.)

Toinen vapaa-ajan varhaishistorian juonne liittyy työn ja vapaan erillisyyteen. Tutkijat ovat jo neljännesvuosisadan ajan väitelleet siitä, kuinka kauan ihmiset ovat hahmottaneet työ- ja vapaa-ajan erillisinä elämänalueina (ks. Burke 1995; Marfany 1997). Nykykonsensus on, että jo metsästäjä-keräilijöillä on ollut ymmärrys elannon hankkimisesta erillisestä, huvituksiin käytettävästä ajasta. Selkeää eroa työ- ja vapaa-ajan välille ei kuitenkaan tehty. (La Spina 2013, 47–48; Roberts 2013, 2; Veal 2004, 17.) Myöskään agraarisessa yhteiskunnassa työntekoa ei ajastettu kellolla, vaan työ- ja lepoaika määrittyivät vuodenvaihteen ja sääolojen mukaan. Työn ja levon jyrkkä erottelu ei ollut tarpeellista ja ne sekoittuivat saumattomasti toisiinsa. (Anttila 2005, 15.) Vastaava logiikka päti myös 1700-luvun lopun kaupunkiympäristössä. Turkulaispiikojä tarkastellessaan historioitsija Kirsi Vainio-Korhonen (2006, 129, 133) luonnehtii, että vaikka työaika oli periaatteessa rajaton, koko ajan ei työskennelty yhtä tehokkaasti. Työn lomaan mahtui myös vapaampia hetkiä ja seurustelua. Kiteyttäen voi siis todeta, että lepo ja hupi ovat esihistoriasta asti olleet tärkeä osa ihmisyhteisöjen elämää, mutta niitä ei aina ole hahmotettu työstä erottuvina, saati sille vastakkaisina elämänalueina.

Ajatuksen vapaa-ajasta työnteosta erillisenä elämänalueena synnytti vasta modernin teollisen palkkatyöyhteiskunnan synty. Siinä missä esiteollisessa yhteiskunnassa vapaita hetkiä tarjosivat työhön lomittuvat epäsäännölliset tauot ja toisaalta pyhäpäivät, jäsenyksi teollisessa yhteiskunnassa työn vastakohtaksi selkeästi määritelty vapaa-aika (Burke 1995, 137). Muutosta selittää kellolla mitattavan standardoidun ajan ja lineaarisen aikäsitelmän omaksuminen, joka syrjäytti agraariyhteiskunnan sykleihin perustunutta ja tehtäväsuuntautunutta (työ-)ajan hahmottamisen tapaa (Anttila 2005, 15; Lähteenmäki 1995, 36). Teollista työtä alettiin mitata kellon avulla aikayksikköinä, jotka määräsivät työstä maksettavan rahallisen korvauksen (Anttila et al. 2015b, 6). Historioitsijat Maria Lähteenmäki (1995, 36) ja Kari Teräs (2001, 54) tosin huomauttavat, ettei lineaarisen, kellon sidotun teollisen aikakurin omaksuminen käynyt kivuttomasti, vaan saattoi olla maaseudulta tulleille työntekijöille traumaattinen ja vastarintaa nostattanut kokemus (Lähteenmäki 1995, 36; Teräs 2001, 54).

Teollistumiselle rinnakkaiset tuotannon tehostamisen ja rationalisoinnin prosessit voimistivat työajan ja lepotaukojen sitomista täsmälliseen kellonaikaan (Lähteenmäki 1995, 36; Roberts 2013, 6). Usein näihin tehokkaan työnjaon ja mekanisoidun,

rationalisoidun työnteon periaatteisiin viitataan kehittäjiensä mukaan taylorismina ja fordismina (ks. esim. Veal 2004, 26; rationalisoinnin, taylorismin ja fordismin historiasta Suomessa ks. Mannevuori 2020, 47–62). Teollistumisen läntisistä edelläkävijämaista levinneet tehdastyön modernisoimisen pyrkimykset ylsivät Suomeen 1800-luvun puolivälistä alkaen. Kuten Teräs (2001, 82, 84) luonnehtii, tehdastyö perustui ajan hallintaan ja pikkutarkkoihin sääntöihin työpäivän alkamis- ja päättymisajankohdista sekä tauoista työaikana. Työ ja ei-työ erotettiin toisistaan jyrkästi. Lähteenmäki (1995, 36–37) ajoittaa työajan modernin uudelleenmäärittelyn Suomessa 1900-luvun alkuun ja korostaa käänteeseen merkitystä erityisesti työstä vapaan ajan jäsentymiselle. Kun työpäivän pituus ei enää vaihdellut tehtävään kuluvan ajan mukaan, vapaa-aika erottui selkeästi omaksi, erilliseksi ajakseen työn ja levon väliin (ks. myös Heinonen 2008, 4).

Työ- ja vapaa-ajan käsitteitä edelleen määrittävät peruselementit muotoutuivat siis Suomessa muun läntisen maailman tapaan 1900-luvun alkuun mennessä. Peruselementteihin kuuluu ensinnäkin työn sidonnaisuus aikaan ja paikkaan. Vuoden 2019 työaikalain mukaan työaika on ”työhön käytetty aika ja aika, jolloin työntekijä on velvollinen olemaan työntekopaikalla työnantajan käytettävissä” (Finlex 2019). Toinen keskeinen piirre on työajan kytkös siitä maksettuun korvaukseen: Tieteen termipankki (2021) määrittelee työajan ennalta sovituksi ja enimmäiskestoltaan rajatuksi ajaksi, jolta työntekijä saa palkkansa. Kolmas ydinelementti on 1900-luvun alussa hahmottunut jaottelu, jonka mukaan vapaa-aika on ansiotyön ulkopuolista aikaa (Kotimaisten kielten keskus 2018). Lisäksi vapaa-aika erottuu nukkumiseen, ruokailuun, peseytymiseen ja kotityöhön käytettävästä ajasta (SVT 2009). [3]

Peruselementit itsessään vaikuttavat neutraaleilta, mutta Anu-Hanna Anttila muistuttaa, että työ- ja vapaa-ajan suhteen määrittelyssä on kyse myös yhteiskunnallisesta vallasta ja kontrollista. Hän painottaa vapaa-ajan sidonnaisuutta palkkatyöhön: oikeus vapaa-aikaan kuuluu nimenomaan palkkatyöntekijöille, ei kansalaisoikeutena kaikille. Vapaa-aikaa voi olla vain niillä, joilla on työaika. Lisäksi vapaa-aikaan oikeuttaa ainoastaan kansantaloudellisesti tuottava työ eikä perinteisesti naisille langennut palkkatyön ulkopuolinen kotityö. (Anttila 2005, 15–16; Anttila 2007; ks. myös Koshar 2002, 5, 15.) Vapaa-aika on Anttilan (2005, 16) mukaan alisteista palkkatyölle myös sikäli, että vapaa-ajalla työntekijän tulee toipua tehdyn työn rasituksista ja kerätä voimia tulevaa työntekoa varten (ks. myös Liikkanen 2009, 7).

Työ- ja vapaa-ajan välisen suhteen kytkös yhteiskunnalliseen vallankäyttöön kuvastuu konkreettisesti siinä, miten työväenliike alkoi 1800-luvun lopulta alkaen vaatia työajan rajoittamista ja vapaa-ajan lisäämistä. Modernin palkkatyöyhteiskunnan työ- ja vapaa-aikajärjestys ei syntynyt itsestään, vaan se muotoutui työväenliikkeen, työnantajien ja valtiovallan välisten määrittely- ja sääntelykamppailujen tuloksena. Katsausartikkelin seuraavassa osiossa kohdistan huomion työajan lyhentämiseksi 1900-luvun alussa käytyyn taisteluun sekä työ- ja vapaa-ajan välisen suhteen jännitteisiin työaikalainsäädännön alkuaikoina.

Kamppailu vapaa-ajan määrästä ja sisällöstä

Yksityiskohtaisimman kuvan työolojen ja työlaainsäädännön kehityksestä tarjoavat työmarkkinahistorian esitykset. Sekä ammattiyhdistysliikettä että työnantajapuolta tarkastelevaa suomalaista työmarkkinahistoriaa on tyypillisesti hallinnut työmarkkinajärjestöjen itsensä teettämä tutkimus (Ala-Kapee ja Valkonen 1982; Bergholm 2005, 2007, 2012, 2018; Mansner 1981, 1984, 1990, 2005; Valkonen 1987). Sidoksistaan huolimatta järjestöhistoriat ovat empiirisesti korkeatasoisia ja muodostavat vankan perustan kotimaiselle työmarkkinahistorialle. Etenkin 1900-luvun puolella kirjoitetut teokset ovat tulkinnoissaan paikoitellen värittyneitä ja painottavat edustamansa osapuolen näkökulmaa, mutta empirialtaan ne ovat erinomaisia tietovarantoja työmarkkinakäytäntöjen ja -säästöjen kehityksestä. Pääkohdiltaan kehitys kulki 1800-luvun rajoittamattomasta työajasta ja pitkistä työpäivistä työaikalaainsäädännön syntyyn ja työajan vähittäiseen lyhenemiseen 1900-luvun alussa. Suomi seurasi ajallisesti hieman jäljessä mutta eteni työaikasääntelyssä samansuuntaisesti kuin läntinen Eurooppa (ks. Cunningham 2014, 92–119; Hermann 2014, 109–113).

Teollistumisen alkuvaiheen Suomessa työaikoja ei säädelty valtakunnallisella tasolla, vaan ne vaihtelivat alalta ja paikkakunnalta toiselle. Työpäivät olivat pitkiä. Pirjo Ala-Kapee ja Marjaana Valkonen (1982, 92, 222–223) toteavat, että 1890-luvun alussa kauppa-apulaisten päivät saattoivat olla 14–15-tuntisia, käsityöammateissa ja rakennustyömailla 14–16-tuntisia ja teollisuudessa 11–13-tuntisia. Palvelijoiden työaika oli rajoittamatonta eikä vapaata ollut välttämättä lainkaan. Vuonna 1907 valmistunut komiteamietintö totesi, että työaika Suomessa oli yleensä 10–11 tuntia vuorokaudessa ja 57–66 tuntia viikossa. Vuorotyöntekijät työskentelivät kahdessa 12-tuntisessa työvuorossa ja useimmiten yli 70 tuntia viikossa. Muista palkkatyöntekijöistä etuoikeutettuna ryhmänä erottuivat myöhemmin toimihenkilöiksi kutsutut konttorityöntekijät. Heidän työaikansa oli tavallisesti 8–9 tuntia, mutta joissakin yrityksissä vain 6–7 tuntia päivässä (Fellman 1999, 150). 1900-luvun taitteen suomalaiset työmarkkinat olivat siis eri työntekijäryhmien työajan suhteen varsin epätasa-arvoiset.

Kristillisen perinteen mukaisesti työviikko oli useimmiten kuusipäiväinen ja sunnuntai vapaa. Poikkeuksia oli kuitenkin runsaasti. Metsäteollisuudessa tehtiin paljon vuorotyötä, joka jatkui tuotantoprosessin takia myös sunnuntaisin erityisesti sellutehtaissa. Varsinkin maaseudun tehdaspaiikkakunnilla töitä teetettiin pyhäisin arjen tavoin ja ilman erillistä sunnuntaikorvausta. Enemmistö leipureista teki töitä myös sunnuntaisin. Samoin kauppa-apulaiset tekivät sunnuntaisin yhtä pitkää päivää kuin muina päivinä. Palvelijoiden sunnuntaivapaa saattoi kutistua muutama tuntiin. (Ala-Kapee ja Valkonen 1982, 92; Koivuniemi 2007, 154–155; Rahikainen 2006, 240.)

Pitkien työpäivien ja vähäisten vapaiden lisäksi työläisten työ- ja elinolot olivat teollistumisen alkuvaiheessa muutoinkin kurjat, usein jopa vaaralliset. Kurjuuteen ja työväenkysymykseen alettiin niin Suomessa kuin muualla Euroopassa kiinnittää huomiota 1800-luvun puolivälistä alkaen. Keskustelua kiihdyttivät työväenliikkeen nousu ja työläisten järjestäytyminen (ks. esim. Peltz 2016, 83–102). Porvarilliset piirit pyrkivät torjumaan työväen järjestäytymistä ja radikalisoitumista puuttamalla ennaltaehkäisevästi yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Lisäksi järjestäytymistä pyrittiin

Suomessa kanavoimaan sivistyneistövetoiseen niin kutsuttuun wrightiläiseen työväenliikkeeseen. Liike tavoitteli työväen olojen parantamista, muun muassa työajan lyhentämistä, yhteisymmärryksessä työnantajien kanssa. (Haataja et al. 1976, 39–41.)

Ammatillisen ja poliittisen työväenliikkeen historia osoittaa, etteivät maltilliset uudistukset ja wrightiläinen toiminta tyydyttäneet työläisiä, jotka järjestäytyivät omaehtoisesti ja ryhtyivät vaatimaan asemansa kohentamista. Suomalainen työväki seurasi järjestäytymisessään länsieurooppalaista esimerkkiä (Paasivirta 1953, 212 – 216, 218). Pariisissa vuonna 1889 perustettu Toinen internationaali omaksui kahdeksantuntisen työpäivän kansainvälisen työväenliikkeen tavoitteeksi (ks. esim. Hermann 2014, 113–116). Sen mukaan vuorokausi tuli jakaa siten, että työhön, harrastuksiin ja opiskeluun sekä lepoon olisi kuhunkin käytettävissä 8 tuntia. Myös Suomen Työväenpuolue otti perustavassa kokouksessaan vuonna 1899 vaatimuksen ohjelmaansa (Soikkanen 1975, 43).

Aiempi tutkimus on kiinnittänyt huomiota työväenliikkeen uudistusvaatimusten hitaaseen etenemiseen 1900-luvun alussa (esim. Ala-Kapee ja Valkonen 1982, 222–229; Lähteenmäki 1995, 37–38). Kahdeksan tunnin työaikalaki (Finlex 1917) säädettiin Suomessa vasta vuoden 1917 vallankumoustunnelmien siivittämänä. Ajoitus oli kuitenkin yleiseurooppalainen, kun ensimmäisen maailmansodan loppu ja sosialismin hetkellinen voimistuminen vauhdittivat uudistuksen läpi viemistä niin Länsi- kuin Itä-Euroopassa 1920-luvun taitteessa. Osuutensa oli myös vuonna 1919 perustetulla Kansainvälisellä Työjärjestöllä (*International Labour Organization*, ILO), jonka keskeisiin tavoitteisiin kahdeksantuntinen työpäivä ja 48-tuntinen työviikko kuuluivat (Lee et al. 2007, 8, 24).

Yleiseurooppalaista oli myös työnantajien haluttomuus noudattaa tuoretta kahdeksan tunnin työaikalakia 1920-luvulla (Cunningham 2014, 100–101; Hermann 204, 115). Suomessa sekä ammattiyhdistysliikkeen että työnantajapuolen tutkijat (Ala-Kapee ja Valkonen 1982, 458; Mansner 1981, 264–265) ovat todenneet työnantajien vastahakoisuuden työaikalain noudattamiseen. Työnantajat vaativat muutoksia lakiin, joka heidän mielestään oli viety läpi ulkoparlamentarisella painostuksella. Lisäksi työnantajat vetosivat siihen, että työajan rajoittaminen nostaisi tuotantokustannuksia, murentaisi kilpailukykyä ja koituisi siten kohtalokkaaksi suomalaiselle liike-elämälle ja koko vastaitseenäistyneen maan taloudelle. Lakia ei kumottu, mutta sen noudattamatta jättämiseen oikeuttavia poikkeuslupia myönnettiin auliisti (Ala-Kapee & Valkonen 1982, 459–461; Mansner 1981, 266–268).

Sittemmin myös työelämän tutkija Anu Suoranta (2009, 14, 194–195, 214) on korostanut maailmansotien välisellä ajalla vallinnutta ristiriitaa lain kirjaimen ja toteutuneen työajan välillä (ks. myös Cunningham 2014, 98). Esimerkiksi pyhä- ja ylitöiden teettäminen ilman erillistä korvausta oli tavanomaista. Lisäksi työnantajat pyrkivät kompensoimaan lyhentynyttä työaika edellyttämällä työtehon ja -tahdin kiristämistä (Hentilä 1999, 126; Suoranta 2009, 14; ks. myös. Cunningham 2014, 130). Maria Lähteenmäki (1995, 64) toteaa, että 1920-luvulla niin suurteollisuudessa kuin pienyrityksissä todellinen työaika ylitti säädetyn kahdeksan tuntia. Sitä paitsi kahdeksan tunnin työaikalaki ei alun alkaenkaan koskenut maanviljelijöitä, yrittäjiä tai kotitalouksissa työskenteleviä palvelijoita (Heinonen 2008, 111; Rahikainen 2006,

240). Lähteenmäki (1995, 38) muistuttaa myös vapaa-ajan sukupuolittuneisuudesta. Naisten velvoitteet jatkuivat kotitöiden merkeissä ansiotyön jälkeen, eikä lyhyempi työaika vähentänyt kodinhoitoon kuluvaan aikaa, vaikka raivasikin sille lisää tilaa arjessa.

Poikkeamat lain säädöksistä palvelivat yleensä työnantajien etua, mutta lauantaitöiden osalta käytäntö muodostui teollisuustyöläisille hieman lakia edullisemmaksi. Vuoden 1917 työaikalain mukaan työaika sai olla enintään 8 tuntia päivässä ja 96 tuntia kahdessa viikossa (Finlex 1917, 2§). Kuusipäiväiselle viikolle jaettuna tämä merkitsi, että lauantait olivat samanpituisia kuin muut työpäivät. Monella työpaikalla lauantait olivat aiemmin olleet muita arkipäiviä lyhyempiä, ja työntekijät vaativat käytännön jatkamista. Työnantajat olivat haluttomia myönnytykseen, koska päivittäinen enimmäistyöaika esti menetetyt työajan paikkaamisen muita työpäiviä pidentämällä. Työviikosta tuli silti yleisesti 47-tuntinen ja lauantait pysyivät muita päiviä lyhyempinä, tosin käytännössä esimerkiksi ruokatauosta tinkimällä. (Mansner 1981, 268–269.) Sunnuntain yhteyteen työntekijöille tuli antaa vähintään 30-tuntinen vapautus töistä, mutta tarpeen vaatiessa vapaajakso voitiin järjestää muunakin ajankohtana. (Finlex 1917, 4§.)

1930-luvun alun taloudellinen lama asetti työ- ja vapaa-ajan suhteen uudenlaiseen valoon. Kun taloudellinen toimeliaisuus hiipui, mahdollisuus työntekoon kävi työväen kannalta ratkaisevammaksi kuin oikeus vapaa-aikaan. Kansainvälinen ammattiyhdistysliike ryhtyi 1930-luvun alussa tavoittelemaan työviikon lyhentämistä, mutta tavoitteena ei ollut vapaa-aika sinänsä vaan töiden riittäminen mahdollisimman monelle. Myös vuonna 1930 perustettu Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto omaksui tavoitteekseen ensin 44-tuntisen työviikon ja vuonna 1934 ainoastaan 36-tuntisen työviikon. Kansainvälinen Työjärjestökin otti työajan lyhentämisen käsiteltäväkseen. Työntekijäorganisaatiot ajoivat lyhennyksiä voimalla, mutta työnantajien edustajien vastustus oli yhtä kiivasta. ILO hyväksyi päätöslauselman 40 tunnin työviikosta vuonna 1935, mutta päätös jäi miltei kaikkialla ratifioimatta. (Lee et al. 2007, 9; Peltz 2016, 139; Mansner 1981, 270; Suoranta 2009, 225; Valkonen 1987, 73).

Vastustaessaan työajan lyhentämistä suomalaistyönantajat vetosivat tuttuun retoriikkaan tuottavuuden kasvattamisen ensisijaisuudesta ja tuotantokustannusten nousun tuhoisuudesta (Mansner 1981, 271). Anu Suoranta (2009, 225–226) nostaa lisäksi esiin työnantajien retoriikan moraaliset ulottuvuudet. Työnantajien väitteenä oli, että lisääntynyt ”joutoaika” johtaisi työetiikan romahtamiseen ja ajan tuhlaamiseen turmiollisten huvitusten tai politikoinnin parissa. Rinnakkaisena vapaa-ajan moraalisaatteen projektina näyttäytyy muun muassa Anu-Hanna Anttilan (2005, 75–76) ja Maria Lähteenmäen (1995, 142–143) analysoima paternalistinen eli työnantajien työntekijöilleen järjestämä seuratoiminta. Sen tavoitteena oli kontrolloida työntekijöiden vapaa-ajan viettoa, ohjailta heidän aktiivisuuttaan harmittomiin uumiin ja suitea poliittista toimintaa. Toisaalta myös valtiolta ja työväenliikkeen johto pyrkivät 1920–1930-luvuilla ohjaamaan työväkeä ”hyvien” ja ”hyödyllisten” vapaa-ajan viettotapojen äärelle (Anttila 2005, 43, 48, 136, 228; Lähteenmäki 1995, 142–145; ks. myös Cunningham 2014, 128; Roberts 2013, 6–7.)

Teollistumisesta toiseen maailmansotaan saakka ulottunutta työaikalainsäädännön ja modernin vapaa-ajan synnyn kautta leimasivat siis monitahoiset kamppailut työ- ja vapaa-ajan määrästä ja sisällöstä. Kamppailun tulokset olivat vaihtelevia, eikä kaikkia lakiin kirjatuksi tulleita periaatteita työajan säätelemisestä 1920–1930-luvuilla todellisuudessa noudatettu. Myös eri alat ja eritoten sukupuolet olivat toteutuneen vapaa-ajan suhteen eriarvoisessa asemassa. Seuraavassa osiossa siirryn tarkastelemaan toisen maailmansodan jälkeistä kautta, jota luonnehtivat vapaa-ajan yhdenmukaistuminen, viisipäiväiseen työviikkoon siirtyminen ja normaalivapaa-ajan synty.

Viisipäiväinen työviikko ja normaalivapaa-aika kulttuurisina murroksina

Työ- ja vapaa-ajan välisen suhteen kehitystä toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä tarkastelevassa kirjallisuudessa työmarkkinahistoria (esim. Bergholm 2007, 2018; Mansner 1984, 1990) on edelleen keskeisessä roolissa. Lisäksi talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoria valottavat vapaa-ajan muuttuneita merkityksiä (Autio 2019; Heinonen 2008; Sarantola-Weiss 2008). Myös historiallisesti suuntautunut työelämän ja työajan tutkimus (esim. Julkunen et al. 2004; Siltala 2004) ammentaa 1960-luvulta asti.

Kansainvälinen tutkimus osoittaa, että kahdeksantuntisen työpäivän läpimurtoa seuraavat askeleet työajan lyhentämisessä otettiin länsimaissa 1940-luvun lopussa (Cunningham 2014, 99; Hermann 2014, 122–125). Suomessakin työaikalaki uusittiin vuonna 1946, ja sen myötä käytännössä jo yleinen 47 tunnin työviikko päättyi myös lakiin (Mansner 1984, 404–406). Sunnuntain erityisasema vahvistui, koska laki takasi työntekijöille vähintään 30-tuntisen, mieluiten sunnuntaille ajoittuvan viikkolevon. Lisäksi laki määräsi, että pyhäpäivänä tehtävästä työstä oli maksettava kaksinkertainen palkka. (Finlex 1946, 1§, 15§, 18§.) Työaikalaki ei edelleenkään ulottunut esimerkiksi maataloudessa tai kotitalouksissa tehtävään työhön. Maatalouden työntekijä- ja työnantajaliitot kuitenkin sopivat jo vuonna 1945 työpäivän lyhentämisestä kesällä 9 tuntiin ja talvella 7–8 tuntiin (Valkonen 1987, 482). Vuonna 1949 säädettiin kotiapulaislaki, jonka mukaan kotiapulaisen työpäivä sai olla enintään kymmentuntinen. Käytännöt eivät seuranneet välittömästi lain määräysten mukana, vaan apulaisten työpäivät pysyivät usein ylipitkinä. (Rahikainen 2006, 242–243.)

Kehitys vei joka tapauksessa kohti lyhyempää työaika ja lisääntyvää vapaa-aikaa myös sellaisilla aloilla, joihin työaikaeräilyt eivät aiemmin olleet ulottuneet. Samalla käynnistyi työ- ja vapaa-ajassa vallinneiden luokkaerojen kaventuminen työntekijöiden hyväksi. Toimihenkilöiden päivittäinen työaika oli sotavuosina pidentynyt, eikä sitä myöhemmin lyhennetty entiselleen. Toimihenkilöiden työaika vaihteli suuresti, mutta oli 1950-luvun alussa tyypillisesti 41–42 tuntia. (Mansner 1984, 409–410.) Kehitys heijastaa poliittisen vasemmiston ja ammatillisen työväenliikkeen voimistunutta asemaa toisen maailmansodan jälkeen. Ammattiyhdistysliikkeen neuvotteluasema vahvistui ja seurauksena oli, että työnteon ehdot alkoivat muuttua työntekijöille edullisemmiksi. Eri ammattiryhmien työaikojen vähittäinen samankaltaistuminen heijasti yleisempää yhteiskunnallista muutosta, johon liittyi palkkaerojen kaventuminen, elintason kohoaminen, keskiluokkaistuminen ja

sosiaaliturvan laajeneminen. (Kehityksestä kansainvälisesti ks. esim. Eley 2012; Roberts 2013, 4.)

STK:n historioitsija Markku Mansnerin mukaan keskustelu työviikon lyhentämisestä edelleen virisi jo 1950-luvulla. Työajan lyhentäminen päättyi ILO:n esityslistoille, ja 1960-luvun alussa ammattiyhdistysliike omaksui koko Länsi-Euroopassa viisipäiväisen työviikon tavoitteekseen. Suomessa hallitus asetti vuonna 1954 komitean tutkimaan työajan lyhentämistä. Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) johto pelkäsi, että työaikalain uudistaminen päättyisi vasemmistoenemmistöisen eduskunnan säädettäväksi ilman, että työnantajapuoli pääsisi vaikuttamaan lain sisältöön. (Mansner 1990, 480–484.) Etujärjestöhistorian tutkija Maiju Wuokon (2020, 167–174) mukaan STK mieluummin neuvotteli työaikalain uudistamisesta yhdessä SAK:n kanssa kuin antoi eduskunnan päättää uudistuksen sisällöstä. Työmarkkinajärjestöt pääsivätkin yhteisymmärrykseen työajan alentamisesta 40 tuntiin. Eduskunta vahvisti työaikalain muutoksen joulukuussa 1965 ja se tuli panna toimeen vuoteen 1970 mennessä. Samalla työmarkkinajärjestöt sopivat viisipäiväisestä työviikosta, eivät nimenomaisesti vapaista lauantapäivistä. Laki mainitsee viikkolevon yhteydessä erikseen ainoastaan sunnuntain. Lauantaivapaita alettiin kuitenkin kirjata eri alojen työehtosopimuksiin. (Finlex 1965, 15§; Mansner 1990, 484–485.) Lakimuutoksen ansiosta Suomessa oli Mansnerin (1990, 487) mukaan hetken aikaa Euroopan teollisuusmaiden lyhin työaika, mutta aiempien työajan lyhennysten tavoin myös viisipäiväiseen työviikkoon siirryttiin Suomessa tosiasiallisesti samassa tahdissa yleisemmän kansainvälisen virtauksen kanssa (Cunningham 2014, 101; Hermann 2014, 116–125; Lee et al. 2007, 12–13).

Vuoden 1965 lakiuudistus tasasi huomattavasti eri henkilöstöryhmien työaikoja Suomessa. SAK:n kanssa käymiensä neuvottelujen rinnalla STK sopi toimihenkilöitä edustaneiden STTK:n ja TVK:n kanssa siitä, että toimihenkilöiden työajaksi määriteltiin vähintään 37,5 tuntia viikossa ja 7,5 tuntia päivässä. Sopimus kutisti eron työntekijöiden ja toimihenkilöiden työviikon pituudessa 13 tunnista 2,5 tuntiin. (Mansner 1990, 487–488.) Yhä useammalla suomalaisella palkansaajalla oli siten suunnilleen saman verran päivittäistä ja viikoittaista vapaa-aikaa. Sosiaalishistorioitsija Marjatta Rahikainen toteaa, että perinteisesti heikossa työmarkkina-asemassa olleet kotiapulaisetkin pääsivät 1960-luvulla enenevässä määrin viettämään vapaita arki-iltoja (Rahikainen 2006, 244).

Yhteiskuntahistorioitsijat ja -tieteilijät korostavat viisipäiväiseen työviikkoon siirtymistä merkittävänä kulttuurisena murroksena, joka synnytti 'viikonlopun' käsitteenä ja ilmiönä. Vapaa lauantai lisäsi mahdollisuuksia harrastamiseen, kuluttamiseen ja perheen kanssa oleiluun. Viikonloput vakiintuivat nimenomaan perheelle kuuluvaksi ajaksi, ja niitä alettiin viettää mökeillä, ruotsinlaivoilla ja kotimaan matkakohteissa. (Anttila, Oinas & Nätti 2015, 20; Heinonen 2008, 5; Julkunen et al. 2004, 161; Sarantola-Weiss 2008, 152–155). Historioitsija Juha Siltala (2017, 28–29) kiteyttää muutoksen luonnehtimalla, että 1960-luvun ”Suomi putosi uuninpankolta elementtilähiön standardiolohuoneen sohvalle television ääreen” (television merkityksestä ks. myös Sappinen 2000, 258–259). Maa muuttui palkkatyön yhteiskunnaksi, jossa pysyvät työsuhteet sekä niihin liittyvä sosiaaliturva ja vapaa-aika muodostivat keskiluokkaistuvan elämäntavan perustan. Olennainen henkinen muutos

oli vapaiden iltojen, viikonloppujen ja vuosilomien mukanaan tuoma suunniteltavuus (Siltala 2004, 225).

1970-luvun taitteessa vakiintui normaalityöaika eli viisipäiväinen työviikko, jossa päivittäinen työaika on kahdeksan tuntia, työpäivä ajoittuu kello 7 ja 17 välille, ja lauantai ja sunnuntai ovat vapaapäiviä (Pääkkönen 2015, 33). Anu-Hanna Anttila et al. (2015b, 7) nimittävät tätä aikajäsennystä teolliseksi työaikanormiksi. Normaalityöajan vastapainoksi juurtuivat samaan aikaan myös vahvat vapaa-aikainstituutiot eli työstä vapaa ilta, viikonloppu ja vuosiloma (Anttila, Oinas & Nätti 2015, 19; Julkunen & Nätti 1999, 12). Voidaan ajatella, että vapaat illat ja viikonloput muodostavat normaalivapaa-ajan, joka on 1970-luvulta saakka vaikuttanut kulttuurisena konventiona ja yhteiskunnallisena normina (ks. myös Julkunen et al. 2004, 126–127, 221–222). Vaikka teollinen työ- ja vapaa-aikanormi olivat yleisesti omaksuttuja, ne olivat edelleen sukupuolittuneita, kuten muun muassa historioitsijat Hugh Cunningham (2014, 190–192) Britannian ja Minna Sarantola-Weiss (2008, 155–156) Suomen osalta muistuttavat. Vapaa-aika näyttäytyi erityisesti miehisenä elämänpiirinä, kun taas naisten ansiotyön ulkopuolista aikaa sitoivat edelleen kotityöt kodinkoneiden yleistymisen suomasta helpotuksesta huolimatta.

Aikakauden keskusteluissa oletuksena oli, että tulevaisuudessa vapaa-aika jatkaisi lisääntymistään. Robottien ennustettiin korvaavan ihmiset tehdastyössä, jolloin voitaisiin siirtyä nelituntiseen työpäivään tai nelipäiväiseen työviikkoon. Tulevaisuudenvisio nostatti peräti huolta siitä, miten ihmiset pystyisivät täyttämään kaiken vapaa-aikansa. (Cunningham 2014, 1, 185.) Kulttuurihistorioitsija Minna Sarantola-Weissin (2008, 152–153) mukaan huolestunut keskustelu ylsi Suomeenkin. Kotimaisessa keskustelussa pelättiin passivoitumista ja pidettiin sotienvälisen ajan tapaan tärkeänä, että vapaa-aika hyödynnettäisiin työssä jaksamista palvelemaan lepoon ja virkistäytymiseen. Vapaa-aikaa myös arvostettiin. Aineellinen elintaso alkoi länsimaissa olla jo niin korkea, että vapaa-ajan lisääminen alkoi syrjäyttää tulojen kasvua palkansaaajien ensisijaisena toiveena (Cunningham 2014, 102–103; Mansner 1990, 489).

Ammattiyhdistysliike ei olettanut työajan lyhenevän itsestään, vaan ryhtyi 1970-luvun lopun Euroopassa yleisesti ajamaan 35-tuntista työviikkoa. (Siltala 2004, 225.) Ay-historioitsija Tapio Bergholmin mukaan myös SAK omaksui 35-tuntisen työviikon keskeiseksi tavoitteekseen 1980-luvun alkupuolella. Vaatimukset eivät toteutuneet täysimittaisina eivätkä työajan lyhennykset edenneet lainsäädäntöön. 1980-luvun taloudellisen nousukauden oloissa työnantajat suostuivat kuitenkin sopimaan työajan lyhennyksistä työmarkkinaratkaisuihin. Yksityisellä sektorilla 40-tuntisen työviikon tekijöiden vuosityöaika lyheni 32 tunnilla vuonna 1984 solmitun niin kutsutun Pekkanen II -sopimuksen myötä, mistä juontaa juurensa käsite 'pekkaspäivät'. Keväällä 1986 SAK käynnisti neljännesmiljoonan työntekijän yhteislakon, jonka tavoitteena oli muun muassa 35-tuntisen työviikon läpi ajaminen. Lakon lopettanut sopimus lyhensi vuosityöaikaa vielä 68 tunnilla, mikä nosti SAK:n 1980-luvulla saavuttamat työaikalyhennykset kaikkiaan sataan tuntiin vuodessa. (Bergholm 2018, 254, 398, 447–449, 460; Julkunen & Nätti 1999, 53.)

Ammattiyhdistysliikkeen 1980-luvun puolivälin saavutukset kätkivät näkyvistä kaksi vastakkaista tai vähintään ristiriitaista kehityskulkua. Ensinnäkin, SAK:n ajaessa voimalla läpi työajan lyhentämistä alkoi STK yhtä painokkaasti vaatia joustoja työaikajärjestelyihin. Työaikojen monipuolistamisella työnantajat tavoittelivat pidennyksiä tehtaiden käyntiaikoihin sekä palveluiden aukioloaikoihin. (Bergholm 2018, 449, 455; Wuokko 2020, 251.) Raija Julkunen, Timo Anttila ja Jouko Nätti (2004, 12, 24) tulkitsevat, että 1980-luvulla työnantajat ottivat työaikoja ja niiden joustavuutta koskevan esityslistan hallintaansa (ks. myös Kettunen 1999, 257). Seurauksena oli, että työajan lyheneminen ja normalisointi vaihtuivat työaikasääntelyn väljentämiseen ja työaikojen joustavoittamiseen (Julkunen & Nätti 1999, 9, 55–57). Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta (2007, 16) tukevat näkemystä ja toteavat, että työelämän joustot ovat käytännössä tarkoittaneet lähinnä työntekijän joustamista työaikansa suhteen.

Toiseksi, teollisuustyöntekijöiden ja toimihenkilöiden työaikakehitys alkoi eriytyä. Työntekijöiksi luokiteltavien palkansaajien vuosityöaika jatkoi lyhenemistään, mutta kääntyi toimihenkilöillä nousuun (Siltala 2004, 226; ks. myös Julkunen et al. 2004, 22). Vastaava kehitys oli nähtävillä esimerkiksi Iso-Britanniassa, jossa asiantuntija- ja johtotehtävissä työskentelevien työtunnit ohittivat suorittavan työn tekijöiden työajan 1970-luvulta alkaen (Cunningham 2014, 156, 187). Toimihenkilöiksi luokiteltavia palkansaajia oli Suomessa jo 1970-luvun lopulla enemmän kuin työntekijöitä (Mansner 1990, 108). Vastaavasti työntekijöiksi luokiteltavien osuus palkansaajista laski 1980-luvun vajaan puolesta 1990-luvun noin 40 prosentin kautta 2010-luvun taitteen 30 prosenttiin (Lehto & Sutela 2008, 14). Työmarkkinapolitiikassa toimihenkilöjärjestöt STTK, TVK ja Akava eivät silti saavuttaneet yhtä vaikutusvaltaista asemaa kuin SAK (ks. Wuokko 2020, 215–217). Kuvaavaa on esimerkiksi, ettei vuoden 1986 yhteislakon lopettanut sopimus SAK:n ja STK:n välillä sisältänyt työnantajien toivomia työaikajoustoja. Sen sijaan toimihenkilöjärjestöjen kanssa hieman aiemmin solmitussa keskitetyssä ratkaisussa työnantajat saavuttivat työaikajoustoissa päänavauksen. (Bergholm 2018, 461; Wuokko 2020, 251–252.) Yhdessä kehityskulut johtivat siihen, että toimihenkilöammateissa työskenteleviin kohdistuvat työajan pitenemis- ja joustopaineet alkoivat vaikuttaa yhä useampaan palkansaajaan.

Toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenien suuri kertomus oli työajan lyheneminen entisestään ja vapaa-ajan yhdenmukaistuminen eri yhteiskuntaryhmien välillä. Teollisen yhteiskunnan aikajärjestys jäsenyi normaalityöajan (päiväsaikaan arkisin) ja normaalivapaa-ajan (vapaat illat ja viikonloput) ympärille. Aikaregiimin kukoistuskauti jäi kuitenkin lyhyeksi. Jo 1980-luvulla ja enenevässä määrin 1990-luvulta alkaen järjestystä alkoivat murentaa erilaiset työ- ja vapaa-ajan epätasa-arvoistumisen ja eriytymisen trendit (ks. Julkunen & Nätti 1999, 9–10), joita analysoin seuraavassa osiossa.

Eriytyvä ja epätasa-arvoistuva vapaa-aika

Työ- ja vapaa-ajan suhdetta viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana tarkasteleva kirjallisuus painottuu yhteiskuntatieteelliseen, joskin historiasta usein ammentavaan työolojen ja työajan tutkimukseen sekä ajan sosiologiaan. Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus katsoo, että satavuotinen työaikojen lyhenemisen kausi päättyi maasta riippuen 1970–1990-luvulla (Cunningham 2014, 178, 185, 193; Roberts 2013,

10; Schor 1991; Veal 2004, 28, 31; Suomesta Julkunen et al. 2004, 12). Murrosta on vaikea tavoittaa tilastoista ja keskimääräisistä vuosityöajoista, koska keskimääriä alentavat esimerkiksi taloudelliset laskusuhdanteet, osa-aikatyön yleistyminen ja naisten ansiotyö. Yhteiskunnan ja perhe-elämän tasa-arvoistumisesta huolimatta naiset kantavat edelleen päävastuun ansiotyön jälkeen hoidettavista kotitöistä (Julkunen & Nätti 1999, 49; Lee et al. 2007, 65, 84; Oinas 2010, 150–153). Siksi naisten työviikko jää miesten työviikkoa lyhyemmäksi ja heijastuu tilastoihin keskimääräisen työajan madaltumisena. (Cunningham 2014, 185–187; Kevätsalo 2007, 181–182.)

Suomessa työn ja vapaa-ajan välisen suhteen murroskausi ajoittui 1990-luvun taitteeseen. Työnantajien joustovaatimukset löivät läpi, ja keskustelu työaikojen lyhentämisestä laantui (Ahtela 2015, 5; Julkunen & Nätti 1999, 61, 92, 150). Vuosikymmenen alun syvä taloudellinen lama rohkaisi työnantajapuolta tavoittelemaan muun muassa vuosityöajan pidentämistä 50 tunnilla ilman palkkakompensaatiota. Laman kurimuksessa työnantajien oli kuitenkin keskitettävä voimansa yritysten selviytymiskamppailuun, eikä STK saanut vietyä vaatimuksiaan käytäntöön. (Sahari 2020.) Työaikalaki uusittiin vuonna 1996 laman jo hellitettyä, eikä siinä toteutettu radikaaleja muutoksia. Lakisääteisen viikoittaisen työajan enimmäismäärä pysyi 40 tunnissa. (Finlex 1996.) Tilastot puolestaan kertoivat vapaa-ajan lisääntyneen: 1990-luvulla tehdyt työtunnit vähenivät Suomessa 12 prosentilla. Kyse ei kuitenkaan ollut työaikojen lyhenemisestä vaan työttömyyden kasvusta. (Siltala 2004, 225–226; ks. myös Kevätsalo 2007, 181).

Kuten Juha Siltala (2004) ja Raija Julkunen et al. (2004, 21–22, 178) ovat osoittaneet, työssäkäyvien kokemusta alkoi samaan aikaan hallita tunne työolojen huononemisesta, kuten suorituspainneiden ja kiireen kasvusta sekä uupumuksesta. Vapaa-ajan kasvua kuvastavat tilastotiedot ja työn kuormittavuutta korostavat kokemukset sekä julkinen puhunta alkoivat selvästi erkaantua toisistaan. Paradoksin tilastoidun vapaa-ajan lisääntymisen ja kiireen tai aikapulnan kokemuksen välillä noteeraa myös muu kotimainen (esim. Anttila et al. 2015b, 8; Ylikännö 2015) ja kansainvälinen (esim. Cunningham 2014, 173, 193; Jacobs & Green 1998; Lo Verde 2013, xvi) tutkimuskirjallisuus. Selitystä on haettu työelämän ja yhteiskunnan muuttumisesta: teollisesta yhteiskunnasta on siirrytty jälkiteolliseen palveluiden, tietotyön ja toimihenkilöiden hallitsemaan elinkeinorakenteeseen (ks. esim. Hannikainen & Eloranta 2019).

Perinteisessä teollisuustyössä työnteon suhde aikaan ja paikkaan on selvärajainen: työpaikalla ollaan määrätty aika, joka kuluu standardoituihin työtehtäviin selkeästi määriteltävine tuotoksineen. Työajan haasteet liittyvät vuorotyön rytmeihin, vähäiseen päätösvaltaan töihin tulo- ja lähtöajoista sekä ajan kuluttamiseen yksitoikkoisten tehtävien parissa. (Anttila 2017, 263; Julkunen et al. 2004, 28–30.) Raija Julkunen et al. (2004, 91–93) tulkitsevat, että koulutusta vaativissa asiantuntijatoissa ajan kokemus on ratkaisevasti toisenlainen. Sekä työn sisältöön että työaikoihin liittyy enemmän itsenäisyyttä, mutta työaika-autonomia ei johda työajan lyhenemiseen ja vapaa-ajan lisääntymiseen. Seurauksena on päinvastoin pitkä työaika, työn ja vapaa-ajan rajan hämärtyminen, ylityökäytännön mureneminen ja työn liikkuvuus tekijän mukana. Ylemmät toimihenkilöt eivät pystykään hyödyntämään käytössään periaatteessa olevia joustomahdollisuuksia, vaan tekevät palkansaajista pisintä työviikkoa (Lehto & Sutela

2008, 133; SVT 2019). Monesti töitä jatketaan työpäivän jälkeen illalla tai viikonloppuna (Niemistö et al. 2017; Ukkola 2016, 19). Korkeasti koulutetuilla lauantait vaikuttivatkin Juha Siltalan (2004, 228) mukaan menetetyltä edulta jo 2000-luvun alussa. Tyypillistä on myös, että ylitöitä tehdään korvauksetta eikä kaikkia tehtyjä työtunteja raportoida, jolloin todelliset työtunnit jäävät tilastojen tavoittamattomiin. Ilmiö tunnetaan sekä Suomessa (esim. Antila 2017, 262; Lehtola & Sutela 2008, 139; Siltala 2004, 227; Ukkola 2016, 18–19) että kansainvälisesti (esim. Cunningham 2014, 187). Ilmiö ei ole täysin uusi. Ylempien toimihenkilöiden ongelmana ovat perinteisestikin olleet pitkät työpäivät, eivätkä he ennen 1980-lukua olleet oikeutettuja ylityökorvauksiin (Fellman 1999, 151). Toimihenkilöistymisen myötä ongelmat ovat ulottuneet yhä laajemmalle palkansaajakunnassa ja tulleet entistä näkyvämmiksi.

Toisaalta kaikki eivät edelleenkaan ole työaika-autonomisia mutta korvauksetta ylitöitä tekeviä tietotyöläisiä. Perinteisissä työntekijäammateissa kuten teollisuuden työtehtävissä ja suorittavissa töissä esimerkiksi liikennealalla raja vapaa-ajan ja työn välillä on säilynyt paremmin kuin toimihenkilöillä. Myös erilaisissa palveluissa kuten kaupoissa tai sosiaali- ja terveydenhuollossa työ on hyvin aika- ja paikkasidonnaista. (Antila 2017, 263; Räisänen 2019.) Muun muassa Raija Julkunen et al. (2004, 12, 22) ja Juha Siltala (2004, 227, 239) katsovat, että suomalaisilla työmarkkinoilla onkin havaittavissa uudenlainen luokkajako. Siinä missä työväenluokan vapaa-aika on pitkällä tarkastelujaksolla lisääntynyt, keskiluokan vapaa-aika on suhteellisesti tarkasteltuna vähentynyt. Niinpä erityisesti hyväosaiset ja korkeasti koulutetut palkansaajat tekevät pitkiä työpäiviä ja kärsivät vapaa-ajan vähäisyydestä (aikapulasta ks. myös Ylikännö 2015). Vastaavan tulkinnan ovat tehneet Iso-Britanniasta Hugh Cunningham (2014, 156, 173, 187) ja Yhdysvalloista Jerry A. Jacobs ja Kathleen Green (1998, 447, 454–455).

Kiperämpi ongelma maailmanlaajuisesti liittyy kuitenkin työ- ja vapaa-ajan yhä epätasaisempaan jakautumiseen: yhdet ovat ylityöllistettyjä samalla, kun toiset ovat alityöllistettyjä (Cunningham 2014, 188; Jacobs & Green 1998; Lee et al. 2007, 36–61; Siltala 2004, 152). Suomessa työ- ja vapaa-ajan suhteen kaikkein huono-osaisimman luokan muodostavatkin epätyypillisissä työsuhteissa työskentelevät: pätkä- ja silpputyöläiset, osa-aikaiset, itsensätyöllistäjät, nollatuntisopimukselliset ja tarvittaessa töihin kutsuttavat vuokratyöntekijät (ks. Antila 2017, 261; Nylund & Immonen 2017, 310–311, 314). Ilmiötä kutsutaan myös prekarisaatioksi (ks. esim. Pyöriä & Ojala 2016). Prekariaatin elämää leimaa alituinen huoli seuraavasta työtilaisuudesta, mikä on aikapulaakin piinaavampaa aika-ahdistusta (Julkunen et al. 2004, 25; ks. myös Ylikännö 2017, 73–75). Anna-Maija Lehdon ja Hanna Sutelan (2008, 30) mukaan epätyypillinen työ ei tilastojen valossa ollut 2000-luvun alun Suomessa kovin yleistä. 2010-luvun puolivälissä kuitenkin jo 35 prosenttia suomalaisista työsuhteista rikkoi tyypillisenä pidetyn työsuhteen kaavan ja enemmistö uusista työsuhteista oli muuta kuin täysipäiväistä palkkatyötä vakinaisena työntekijänä (Siltala 2017, 132).

Julkinen keskustelu (esim. Teittinen 2020) ja tutkimus (esim. Nylund & Immonen 2017; Siltala 2017, 141) ovat noteeranneet työmarkkinoiden tuoreimpana muutoksena keikkatalouden. Se nojaa yksittäisten työsuoritusten kauppapaikkoina toimiviin digitaalisiin alustoihin, mistä juontuu vaihtoehtoinen nimitys alustatalous. Alusta- tai keikkatalouden työntekijät vertautuvat käytännössä yrittäjiin, ja työnantajat toimivat

ainoastaan välittäjinä työn tilaajan ja suorittajan välillä. Vuonna 2017 ainoastaan 0,3 prosenttia työikäisistä suomalaisista oli edellisen vuoden aikana hankkinut vähintään neljäsosan ansioistaan alustataloudesta (SVT 2017). Keikkatalous ei siis vielä näy merkittävässä määrin tilastoissa, mutta Mats Nylund ja Hilma Immonen (2017, 314) arvioivat sen merkityksen saattavan tulevaisuudessa kasvaa. Vaikutus vapaa-ajan ja kiireen kokemuksiin on kaksijakoinen. Keikkatyöläiseltä tilatut ruoankuljetus-, siivous- ja kyytipalvelut voivat helpottaa hyvätuloista tietotyöläistä piinaavaa aikapulaa. Kolikon käänttöpuolena on, että keikkatyöläinen joutuu kärsimään yrittäjärisikin kantamisesta, toimeentuloon riittämättömistä tuloista sekä olemattomista sosiaalisista ja työsuhte-eduista (ks. myös Helander, Levä & Saksela-Bergholm 2017b, 24).

Vuoden 2020 alussa astui voimaan uusi työaikalaki, joka keskeisiltä osiltaan edustaa jatkuvuutta suhteessa aiempaan. Lain mukaan työaika on edelleen lähtökohtaisesti kahdeksan tuntia päivässä ja 40 tuntia viikossa. Sunnuntaivapaiden erityisasema ensisijaisena viikkolevon ajankohtana sekä sunnuntaitöistä maksettava korotettu palkka säilyvät laissa ennallaan. (Finlex 2019, 5§, 20§, 27§.) Jatkuvuutta henkivä laki ei välttämättä täysin heijasta todellisuutta. Soja Ukkolan (2016, 251–252) mukaan esimerkiksi harmaat ylityöt ja vapaa-ajalla työskentely osoittavat nykyisessä työelämässä olevan piirteitä, jotka eivät yksinkertaisesti mahdollista työn tekemistä virallisten työaikasäädösten mukaan. Viimeisimmän eli vuoden 2008 ajankäyttötutkimuksen perusteella ”normaalia” eli viisipäiväistä, 35–40 tuntista, tasaisesti arkipäiville osuvaa, ilta- ja viikonlopputöistä vapaata työviikkoa pystyy käytännössä noudattamaan vain neljäsosa palkansaajista. Toisaalta Hannu Pääkkönen (2015, 33, 42) muistuttaa, että normaalityöajan yleisyys riippuu kriteereistä, joilla sitä mitataan. Eri kriteerejä erikseen tarkastelemalla puolet työviikoista noudatti perinteistä normaalityöajan kaavaa, mutta vain neljännes työviikoista täytti yhtä aikaa kaikki kriteerit.

Työnantajapuolta nykyään edustavan Elinkeinoelämän Keskusliiton (EK) mukaan uusi työaikalaki lisää joustomahdollisuuksia sisällyttämällä piiriinsä esimerkiksi etätyöt, joustotyöajan ja työaikapankit (EK 2019). Lakiin kirjatut työaikajoustot ovatkin eräs muutoksen merkki. Niiden lisäksi työ- ja vapaa-ajan suhteen muutosta edustavat yhtäältä tietotyöläisten vapaa-ajalle valuvat, kirjaamatta jäävät ylityöt ja toisaalta palvelualojen ja keikkatalouden työntekijöihin kohdistuvat vaatimukset olla käytettävissä työhön kellon ympäri. Työajan ja -elämän muutoksia analysoineet Mika Helander et al. (2017b, 10, 12, 15) ja Juha Siltala (2017, 195–196) tulkitsevat myös, että paineet työaikasäätelyn höllentämiseksi ja työaikojen pidentämiseksi ovat syrjäyttämässä perinteiset vaatimukset vapaa-ajan lisäämisestä.

Juha Antila (2017, 255–256) katsoo ammattiyhdistysliikkeen reagoineen paineisiin muuttamalla huomattavasti tavoitteenasetteluaan: yli vuosisadan kestänyt kamppailu työajan lyhentämiseksi ja vapaa-ajan lisäämiseksi on kääntynyt taisteluksi vähimmäistyöajan turvaamisen puolesta. Ammattiyhdistysliike joutuu kuitenkin kamppailemaan usealla rintamalla. Mika Helander et al. (2017b, 10, 15) korostavat, että ammattiyhdistysliike pyrkii samaan aikaan myös turvaamaan saavutetut vapaa-aikaedut ja torjumaan työnantajapuolen sekä poliitikkojen vaatimukset vuosityöaikojen lisäämisestä. Ammattiyhdistysliikkeen taistelu ei ole sujunut tappioita. Laskusuhdanteessa keväällä 2016 solmittu, kilpailukyky sopimukseksi kutsuttu

työmarkkinaratkaisu pidensi vuosittaista työaikaa keskimäärin 24 tunnilla ilman palkkakompensaatiota (ks. Kuorelahti 2020, 394–405). Kiky-tunnit käytännössä poistuivat kevään 2020 työmarkkinaratkaisuihin, joten lisäys ei jäänyt pysyväksi. Kiky-tuntien periaatteellinen merkitys oli silti huomattava: ne osoittivat, että työaika voi kääntyä nousuun myös virallisesti, ei ainoastaan kirjaamalla ja korvaamalla jäävien tuntien muodossa.

2020-luvun alun Suomessa työ- ja vapaa-ajan maisema on varsin kirjava ja eriarvoistunut. Samaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen mahtuvat vaatimukset sekä työajan kollektiivisesta pidentämisestä, vapaa-ajan lisäämisestä että vähimmäistyöntuntien turvaamisesta. Yhdet kärsivät aikapulasta ja vapaa-ajalle tunkeutuvista töistä samalla, kun toiset ovat valmiita työskentelemään mihin aikaan tahansa turvatakseen elantonsa. Työ ja vapaa-aika vaikuttavat olevan murroksessa. Historiallinen perspektiivi auttaa kuitenkin hahmottamaan kiinnostavia, lisätutkimuksen arvoisia jatkumia ja toistuvuuksia työn ja vapaa-ajan välisessä jännitteisessä suhteessa. Nämä jatkuvuudet ovat katsausartikkelin viimeisen osion aiheena.

Jatkumia ja toistuvuuksia työ- ja vapaa-ajan välisessä suhteessa

Tietotyön aikakulttuureja tutkinut Soja Ukkola (2016, 16) esittää huomion, että 2000-luvun vaihteen keskusteluissa työelämää ”ei kyetty määrittelemään muuten kuin uutena; jollakin tapaa erilaisena kuin vanha”. Työn ja vapaa-ajan historiaa tutkineet Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta (2007, 8; myös Suoranta 2009, 241, 277) ovat kuitenkin todenneet, etteivät pätkä- ja keikkatöiden sekä ylitöiden ja joustamisen tapaiset, epätyypilliseksi koetut ilmiöt ole historiallisessa katsannossa uusi tai epätavallinen ilmiö. Työ- ja vapaa-aika ovat aina jakautuneet epätasa-arvoisesti eri yhteiskuntaryhmien välillä, eri aikoina vain eri tavoin. Sukupuolten välisestä tasa-arvoistumiskehityksestä huolimatta ajankäyttö on myös sukupuolittunutta: naisilla on edelleen vähemmän ansio- ja kotitöiden ulkopuolista vapaa-aikaa kuin miehillä (ks. myös Anttila et al. 2015b, 10). ”Uutuusien” problematisoiminen ja analogisten ilmiöiden osoittaminen menneisyydestä on historiantutkijoiden vahvuus, jota on syytä hyödyntää työ- ja vapaa-ajan muuttuvien merkitysten täsmentämisessä jatkossakin.

Aikapulaa ja kiireen kokemusta pidetään usein viime vuosikymmenien ilmiönä (Anttila et al. 2015b, 8; Lo Verde 2013, xvi–xvii; Ylijoki 2015, 45; Ylikännö 2015, 76). Aika ja ajan kulku vaikuttavat aiemmasta poikkeavalla tavalla kiihtyneen. Kansainvälistä keskustelua syntetisoiden Anu-Hanna Anttila et al. (2015b, 9) ja Oili-Helena Ylijoki (2015, 46) selittävät akseleraatiota teknologisten prosessien kuten kommunikaation, liikenteen ja tuotannon sekä kulttuurin ja elämisen rytmien nopeutumisella. Niin todellisia kuin kehityskulut oman aikamme näkökulmasta ovatkin, ajan kiihtymisen kokemukset itsessään ovat Hugh Cunninghamin (2014, 161) mukaan toisintoa 1800-luvulta. Tuolloin höyrylaivat, rautatiet ja lennätin vauhdittivat matkustamista ja viestintää ennenkokemattomalla tavalla. Aikalaiset olivat huolestuneita elämän kiivastuneesta tahdistasta ja lisääntyneestä paineen tunnusta. Samalla ajanpuutteen kokemus alkoi vaivata yhteiskunnan ylä- ja keskiluokkaa. (Cunningham 2014, 161–162, 170–171.) Aikapula tulee siis historiallistaa ja pohtia, missä määrin nykyinen kiirekokemus poikkeaa aiemmin koetusta.

Nyky-yhteiskunnassakin aikapula vaivaa erityisesti hyvätuloisia ja korkeakoulutettuja tietotyöläisiä (Anttila et al. 2015, 9; Höjer et al. 2011, 221; Ylijoki 2015, 45). Charlotta Niemistö et al. (2017, 149, 151) luonnehtivat, että tietotyölle on tyypillistä irrallisuus ajasta ja paikasta ja työn muuttuminen mielentilaksi, jota ei välttämättä halua tai voi ”kytkä pois päältä”. Sisällöltään rajattomana tietotyö pyrkii myös tunkeutumaan vapaa-ajalle, jolloin hoidetaan sellaisia työtehtäviä, joihin ei työpaikalla pysty keskittymään tai joita ei työajalla ehdi saada valmiiksi (Anttila 2017, 262; Ukkola 2018, 127, 191; Ylijoki 2015, 52, 57–58). Vapaa-aikaa käytetään myös erilaisiin töitä tukeviin ja valmisteleviin töihin sekä luovaan ongelmanratkaisuun (Julkunen et al. 2004, 31, 90; Siltala 2004, 239). Tällainen tietotyö vaikuttaa jälkiteollisen informaatioyhteiskunnan ilmiöltä, mutta Raija Julkunen et al. (2004, 13, 141) ovat huomauttaneet, että nykypäivän tietotyöläisten toisiinsa limittyvä työ- ja vapaa-aika muistuttaa vanhan sivistysporvariston tai virkamiesluokan elämäntyyliä. Siinä kodin ja työpaikan välille ei tehty jyrkkää eroa, vaan elämänpiirit yhdistyivät joustavasti. Elämänpiirien saumattomuutta kuvasti konkreettisesti se, että kirjasto ja työhuone olivat olennainen osa porvarillista kotia.

Rajaton ja vapa-ajalle läikkyvä työ onkin ”uutta” vain suhteessa teolliseen, selkeästi eroteltuun työ- ja vapaa-aikaan. Toisaalta erottelu ei teollisessa yhteiskunnassakaan välttämättä ole ollut yksiselitteinen. Omanlaistaan työn ja vapaan välisen rajan hämärtymistä edustaa esimerkiksi paternalistinen vapaa-ajan toiminta, jota työnantajat järjestivät työntekijöilleen sotienvälisellä kaudella. Erona tietotyöläisten hämärtyvään vapaa-aikaan tietysti on, että kyse ei ollut työn sisältöjen kulkeutumisesta vapaa-ajalle, vaan työnantajien pyrkimyksestä kontrolloida vapaa-ajan vieton tapoja.

Soja Ukkola (2016, 77–78; 2018) esittää, ettei ajan määrittäminen kellon avulla ole jälkiteollisessa yhteiskunnassa enää ainoa mielekäs työ- tai vapaa-ajan rajaamisen tapa. Kuten tämän katsausartikkelin alusta käy ilmi, myös esiteollisessa yhteiskunnassa työ- ja vapaa-aika limittyivät toisiinsa saumattomasti. Muun muassa Antonio La Spina (2013, 48) tulkitsee, että kehittyneimmissä talouksissa työn ja vapaan välinen raja on uudelleen katoamassa. Historioitsijan näkökulmasta työ- ja vapaa-ajan välisen suhteen nykykehitys vaikuttaakin vain paluulta vanhaan lyhyen, 1900-luvun jälkipuoliskolle ajoittuneen poikkeusjakson jälkeen. Mutta tarkoittaako vapaiden arki-iltojen ja kaksipäiväisten viikonloppujen muodostaman ”normaali”vapaa-ajan poikkeuksellisuus ja ohimenevyys ilmiön vähäpätöisyyttä ja sitä, ettei menetystä ole syytä jäädä suremaan?

Päinvastoin voisi väittää, että tutkimuksen (ks. esim. Anttila, Oinas & Nätti 2015) havaitsema huoli normaalivapaa-ajan *menettämisestä* paljastaa huomattavan merkityksen, jonka vapaat illat ja lauantait ovat lyhyestä historiastaan huolimatta ehtineet kulttuurissamme ja yhteiskunnassamme saada. Kuten Timo Anttila et al. (2015, 19–20), Raija Julkunen et al. (2004, 26) ja Juha Siltala (2004, 225) muistuttavat, kollektiivisilla ajankäytön rytmeillä on tärkeä rooli säännöllisyyden, suunnitelmallisuuden ja sosiaalisten suhteiden ylläpidon edistäjinä. Yhteisten rytmien tarjoaman turvan kääntöpuolena on toisaalta yhdenmukaisuuden paine. Kollektiivisten ajankäyttönormien hapertuminen liittyy kulttuurin ja yhteiskunnan yleiseen yksilöllistymiseen, jossa on myös vapauttavat puolensa. Vapaa-ajan vieton yksilöllistyessä ja monipuolistuessa kaikkien ei tarvitse lämmittää lauantaisin saunaa ja

istua löylyjen jälkeen sohvalle TV:n ääreen katsomaan samaa viihdeohjelmaa. (Vapaa-ajan sisällöllisestä monipuolistumisesta ks. esim. Zacheus 2008.)

Yksilöllistymisestä ja kollektiivisten aikarytmien häviämisestä puhutaan paljon (ks. esim. Anttila et al. 2015b, 10, 13; Julkunen et al. 2004, 25–26). Samaan keskusteluun kuuluvat myös näkemykset siirtymisestä 24/7-yhteiskuntaan (ks. Anttila et al. 2015b, 8; Höjer et al. 2011, 222–224; Ukkola 2016, 15, 21). Anu-Hanna Anttila et al. (2015b, 13) kiteyttävät, että 24/7-yhteiskunnassa työnteko, tuotanto, kauppa, liikenne, vapaa-aika ja median käyttö muuttuvat ympärivuorokautisiksi ja -vuotisiksi. Viikonpäivien erot liudentuvat, kun aiemmin viikonloppuisin suoritettuja toimintoja siirtyy arkipäiville. Kyse ei ole vain kulttuurisesta tai ajattelutapojen muutoksesta, vaan myös aikarakenteita koskevaa sääntelyä puretaan kuten vaikkapa kauppojen aukiolojen vapauttaminen osoittaa.

Paradoksaalista kyllä, tutkimuksella ei ole pystytty todistamaan teollisen yhteiskunnan kollektiivisten rytmien hajoamista ja siirtymistä aina avoinna olevaan 24/7-yhteiskuntaan. Esimerkiksi Anu-Hanna Anttilan et al. (2015a) toimittamassa kokoomateoksessa kaikki aihepiiriä lähestyvät artikkelit osoittavat enemmän normaalityöajan ja normaalivapaa-ajan pysyvyyttä. Artikkelikokoelman perusteella työtä tehdään etupäässä arkisin päiväsaikaan, ja viikonloput pyhitetään levolle, perheelle, kotitöille ja harrastuksille. Erityisen selkeitä kollektiivisiä aikataulun raamittajia ovat koulujen ja päiväkotien työajat, jotka vaikuttavat valtaosaan perheellisistä työntekijöistä suoraan ja tietotyön edellyttämän kommunikaation ja yhteistyön välityksellä myös moniin perheettömiin (Höjer et al. 2011, 224; Julkunen et al. 2004, 126–127, 221–222). Väitteet rajattomaan 24/7-yhteiskuntaan siirtymisestä vaikuttavat parhaiten sopivan Iso-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin, eivät niinkään muihin länsimaihin (Ojala et al. 2015, 71; ks. myös Cunningham 2014, 187–188).

Tutkimustulokset ovat julkisen puhunnan ja arkisen kokemuksen kanssa räikeässä ristiriidassa ja siten kaipaavat selittämistä. Toistaiseksi parhaan selityksen ”vanhan normaalin” pysyvyydelle on esittänyt sosiologi Ken Roberts (2013, 3–6). Roberts tulkitsee aikajärjestyksen jähmeyden liittyvän sukupolvien hitaaseen vaihtumiseen. Yhteiskunnan muutos vaikuttaa aina voimakkaimmin nuoriin ikäkohortteihin, joille muuttuneet olosuhteet näyttäytyvät alusta alkaen normaaleina. Vanhassa järjestyksessä varttuneet ikäryhmät sen sijaan ylläpitävät aiemman jäsenyyksen jatkuvuutta, ja Robertsin mukaan radikaalistikin muuttuneet olosuhteet muodostuvat yleiseksi yhteiskunnalliseksi todellisuudeksi vasta ihmisiän viiveellä. Murroksen havaitseminen edellyttää historiallista perspektiiviä eikä siten välttämättä vielä asetaudu tutkimuksen tavoitettaviin. Sen lisäksi, että normaalin jatkuvuus todetaan (esim. Anttila et al. 2015a; Julkunen et al. 2004, 126–127, 221–222), tulevan tutkimuksen tärkeänä tehtävänä on selvittää, millaisia Robertsin tulkintaa täydentäviä selityksiä normaalityö- ja normaalivapaa-ajan jatkuvuudelle ja kulttuuriselle kestävyydelle on löydettävissä.

Hankaluudet työ- ja vapaa-aikaa koskevien tutkimustulosten ja arkikokemuksen yhteen sovittamisessa kielivät kenties myös tilastollisen tutkimuksen rajoista. Sitä täydentämään tarvitaan laadullista ihmis- ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, jotta työn ja vapaa-ajan välisen suhteen jännitteisiin ja ristiriitoihin niin menneisyudessa

kuin nykyhetkessä pystytään pureutumaan syvällisesti ja kattavasti, ajan kokemuksen moninaiset ulottuvuudet tavoittaen.

Yritys-, etujärjestö- ja työmarkkinahistoriaa tutkinut Maiju Wuokko, FT, toimii yliopisto-opettajana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Viitteet

[1] Kiitän toimituskuntaa ja anonyymeja vertaisarvioitsijoita arvokkaista kommentteista, joiden avulla artikkeli muotoutui verrattomasti alkuperäistä käsikirjoitusta paremmaksi. Kiitokset myös Helsingin Sanomien toimittajalle Juha-Matias Lehtoselle, jonka haastattelukysymys ”miksi lauantai ja sunnuntai ovat vapaapäiviä?” (HS 26.9.2019) toimi kimmokkeena aiheeseen syventymiselle ja tämän artikkelin kirjoittamiselle. Alkuperäinen käsikirjoitusversio on syntynyt työskennellessäni tutkijatohtorina Helsingin yliopiston Helsinki University Humanities -ohjelmassa, ja lopullisen version olen työstänyt toimiessani poliittisen historian yliopisto-opettajana Turun yliopistossa.

[2] Historiallisesta sosiologiasta ks. esim. Ruonavaara 2005; Suoninen 2001.

[3] Suomen kielessä on vain yksi vapaa-aikaa tarkoittava sana toisin kuin esimerkiksi englannissa, jossa käsitteillä *leisure*, *free time*, *idle time* ja *spare time* on kullakin omat merkityksensä (ks. esim. Anttila 2005, 15–16; La Spina 2013; Liikkanen 2009, 10).

Lähteet

Sosiaalinen media

Marin, Sanna (@MarinSanna). 2019. Twiitti, *Twitter* 19.8.2019, <https://twitter.com/MarinSanna/status/1163372845579345920>. [Haettu 14.4.2021]

Lehdistö

Kelly, Jack. 2020. “Finland Prime Minister’s Aspirational Goal Of A Six-Hour, Four-Day Workweek: Will It Ever Happen?”. *Forbes*, 8.1.2020, <https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2020/01/08/finlands-prime-ministers-aspirational-goal-of-a-six-hour-four-day-workweek-will-this-ever-happen/#32ab0c223638>. [Haettu 14.4.2021]

Kervinen, Elina. 2019. ”Kuuden tunnin työpäivä, neljä työ-päivää viikossa: Mitä seuraisi Sdp:n Sanna Marinin ’utopian’ toteutumisesta?”. *Helsingin Sanomat*, 27.8.2019, <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000006209486.html>. [Haettu 14.4.2021]

Räisänen, Kari. 2019. ”Vaatimus tarkistaa työvuorot vapaa-ajalla sai veturin-kuljettajat uhkaamaan lakolla – Minkä verran vielä on töitä, jotka voi täysin erottaa vapaa-ajasta?”. *Helsingin Sanomat*, 7.10.2019, <https://www.hs.fi/talous/art-2000006265070.html>. [Haettu 14.4.2021]

Stone, Jon. 2020. “Finland’s new prime minister backs four-day working week”. *The Independent*, 6.1.2020, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/finland-four-day-working-week-hours-prime-minister-sanna-marin-a9272476.html>. [Haettu 14.4.2021]

Teittinen, Paavo. 2020. “Yrittäjä vai duunari?”. *Helsingin Sanomat*, 29.1.2020, <https://dynamic.hs.fi/a/2020/alustatalous/>. [Haettu 14.4.2021]

Wynne, Amelia. 2020. “Finland’s new PM Sanna Marin called for a four-day working week or SIX-HOUR days in radical proposal to improve work-life balance”. *Daily Mail Online*, 5.1.2020, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-7854449/Finlands-new-Prime-Minister-Sanna-Marin-34-called-four-day-working-week.html>. [Haettu 14.4.2021]

YLE News. 2020. “Govt corrects inaccurate reports on Finnish PM's alleged 4-day work week.” *YLE News*, 7.1.2020, https://yle.fi/uutiset/osasto/news/govt_corrects_inaccurate_reports_on_finnish_pms_alleged_4-day_work_week/11146856. [Haettu 14.4.2021]

Äijö, Elina. 2019. ”Sanna Marin unelmoi neljän päivän työviikosta: ’Tänään ehkä utopiaa, tulevaisuudessa voi olla totta’ – Talousviisaat tyrmänneet idean aiemmin”. *YLE Uutiset*, 19.8.2019, <https://yle.fi/uutiset/3-10928090>. [Haettu 14.4.2021]

Tilasto- ja viranomaisjulkaisut

Finlex 1917. Laki kahdeksan tunnin työajasta 27.11.1917, 103/1917. Suomen sähköinen säädöskokoelma – Finlex. *Oikeusministeriö*, Helsinki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1917/19170103001>. [Haettu 14.4.2021]

Finlex. 1946. Työaikalaki 2.8.1946, 604/1946. Suomen sähköinen säädöskokoelma – Finlex. *Oikeusministeriö*, Helsinki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1946/19460604>. [Haettu 14.4.2021]

Finlex. 1965. Laki työaikalain muuttamisesta 30.12.1965, 713/1965. Suomen sähköinen säädöskokoelma – Finlex. *Oikeusministeriö*, Helsinki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1965/19650713>. [Haettu 14.4.2021]

Finlex. 1996. Työaikalaki 9.8.1996, 605/1996. Suomen sähköinen säädöskokoelma – Finlex. *Oikeusministeriö*, Helsinki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1996/19960605>. [Haettu 14.4.2021]

Finlex. 2019. Työaikalaki 5.7.2019, 872/2019. Suomen sähköinen säädöskokoelma – Finlex. *Oikeusministeriö*, Helsinki, <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190872>. [Haettu 14.4.2021]

SVT (Suomen virallinen tilasto). 2009. Ajankäyttö, Yhdessäoloaika 2009, 6. Vapaa-aikaa vietetään yhä enemmän yksin. *Tilastokeskus*, Helsinki, https://www.stat.fi/til/akay/2009/06/akay_2009_06_2014-02-06_kat_006_fi.html. [Haettu 14.4.2021]

SVT (Suomen virallinen tilasto). 2017. Työvoimatutkimus 2017, Alustatalous, Noin 0,3 prosenttia suomalaisista sai vähintään neljäsosan ansioistaan digitaalisten alustojen kautta vuonna 2017. *Tilastokeskus*, Helsinki, http://www.stat.fi/til/tyti/2017/14/tyti_2017_14_2018-04-17_tie_001_fi.html. [Haettu 14.4.2021]

SVT (Suomen virallinen tilasto). 2019. Työvoimatutkimus, Työllisyys ja työttömyys 2019, 3. Työajat vuonna 2019. *Tilastokeskus*, Helsinki, http://www.stat.fi/til/tyti/2019/13/tyti_2019_13_2020-05-07_kat_003_fi.html. [Haettu 14.4.2021]

Verkkolähteet

EK (Elinkeinoelämän Keskusliitto). 2019. ”Uusi työaikalaki – mikä muuttuu 1.1.2020?” *EK Tieto Oy*, <https://ek-tieto.fi/kurssi/marraskuu-2019/uusi-tyoaikalaki-mika-muuttuu-1-1-2020/>. [Haettu 14.4.2021]

Kotimaisten kielten keskus. 2018. ”Vapaa-aika”. *Kielitoimiston sanakirja*, <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/vapaa-aika>. [Haettu 14.4.2021]

Tieteen termipankki. 2021. ”Nimitys: säännöllinen työaika”. *Tieteen termipankki*, http://tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:s%C3%A4%C3%A4nn%C3%B6llinen_ty%C3%B6aika. [Haettu 14.4.2021]

Kirjallisuus

Ahtela, Jukka. 2015. ”Kello raksuttaa mennyttä aikaa: Työaikasäätelyn nykytila ja kehittämistarpeet.” *Sitran selvityksiä* 2015/87.

Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana. 1982. *Yhdessä elämä turvalliseksi: SAK I, SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Helsinki: Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö SAK.

Antila, Juha. 2017. ”Kolme harhakäsitystä työajoista.” Teoksessa Mika Helander, Ilkka Levä ja Sanna Saksela-Bergholm (toim.) *Työaikakirja*, 255–278. Helsinki: Into.

Anttila, Anu-Hanna. 2005. *Loma tehtaan varjossa: Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisisäätely Suomessa 1930-1960-luvuilla*. Bibliotheca historica 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anttila, Anu-Hanna. 2007. ”Palkkatyö vapaan edellytyksenä.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta (toim.) *Pärjäämisen ajat - horjuvat työt*, Väki Voimakas 20, 46–76. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry.

Anttila, Anu-Hanna & Suoranta, Anu. 2007. ”Prologi – Pärjäämisen ajat.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta (toim.) *Pärjäämisen ajat - horjuvat työt*, Väki Voimakas 20, 7–21. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry.

Anttila, Anu-Hanna, Anttila, Timo, Liikkanen, Mirja & Pääkkönen, Hannu (toim.). 2015a. *Ajassa kiinni ja irrallaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Tilastokeskus.

Anttila, Anu-Hanna, Anttila, Timo, Liikkanen, Mirja & Pääkkönen, Hannu. 2015b. ”Johdanto: Aika, ajankäyttö ja sosiaalinen muutos 2000-luvun Suomessa.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja irrallaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*, 5–15. Helsinki: Tilastokeskus.

Anttila, Timo, Oinas, Tomi & Nätti, Jouko. 2015. ”Kadotettu viikonloppu – Ajankäytön muutokset viikonloppuisin.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja irrallaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*, 19–31. Helsinki: Tilastokeskus.

Anttonen, Veikko. 2002. ”Elämä esihistoriallisessa Suomessa.” Teoksessa Timo Joutsivuo, Laura Kolbe ja Tuomas M. S. Lehtonen (toim.) *Suomen kulttuurihistoria: Osa 1, Taivas ja maa*, 52–60. Helsinki: Tammi.

Autio, Minna. 2019. ”Muuttuva kulutusyhteiskunta ja sen symbolit.” Teoksessa Jaana Laine, Susanna Fellman, Matti Hannikainen ja Jari Ojala (toim.) *Vaurastumisen vuodet: Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*, 207–226. Helsinki: Gaudeamus.

Bergholm, Tapio. 2005. *Sopimussyhteiskunnan synty I: SAK 1944-1956. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon*. Helsinki: Otava.

Bergholm, Tapio. 2007. *Sopimussyhteiskunnan synty II: SAK 1956–1969. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan*. Helsinki: Otava.

Bergholm, Tapio. 2012. *Kohti tasa-arvoa: Tulopolitiikan aika I*. Helsinki: SAK.

Bergholm, Tapio. 2018. *Laatua ja vapaa-aikaa: Tulopolitiikan aika II. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö vuodesta 1977*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Burke, Peter. 1995. "The invention of leisure in early modern Europe." *Past & Present* (1995), 146: 136–150, <https://www.jstor.org/stable/651154>. [Haettu 3.5.2021]

Cunningham, Hugh. 2014. *Time, work, and leisure: Life changes in England since 1700*. Manchester: Manchester University Press.

Eley, Geoff. 2012. "Corporatism and the Social Democratic Moment: The Postwar Settlement, 1945-1973." Teoksessa Dan Stone (toim.) *The Oxford Handbook of Postwar European History*, 37–59. Oxford: Oxford University Press.

Fellman, Susanna. 1999. "Kirjanpitäjistä controlleriksi – Konttoripäälliköistä talousjohtajaksi." Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa: Korvesta konttoriin*, 127–163. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Haataja, Lauri, Hentilä, Seppo, Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (toim.). 1976. *Suomen työväenliikkeen historia*. Helsinki: Työväen Sivistysliitto ry.

Hannikainen, Matti & Eloranta, Jari. 2019. "Palveluiden ja tulonsiirtojen yhteiskunta." Teoksessa Jaana Laine, Susanna Fellman, Matti Hannikainen & Jari Ojala (toim.) *Vaurastumisen vuodet: Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen*, 19–38. Helsinki: Gaudeamus.

Heinonen, Visa. 2008. "Muutoksia suomalaisten vapaa-ajan vietossa: kotisohvalla, yhteisöissä ja matkailuelämyksissä." *Kulutustutkimus.Nyt* (2008), 1: 2–23, <http://www.kulutustutkimus.net/nyt/wp-content/uploads/2008/11/kts2008heinonen.pdf>. [Haettu 3.5.2021]

Helander, Mika, Levä, Ilkka & Saksela-Bergholm, Sanna (toim.). 2017a. *Työaikakirja*. Helsinki: Into.

Helander, Mika, Levä, Ilkka & Saksela-Bergholm, Sanna. 2017b. "Johdanto: Työajan hermolla." Teoksessa Mika Helander, Ilkka Levä ja Sanna Saksela-Bergholm (toim.) *Työaikakirja*, 9–51. Helsinki: Into.

Hentilä, Marjaliisa. 1999. "'Pikku myyjätär' – Ammatin naisistuminen ja hygienian tulo myymälään." Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa: Korvesta konttoriin*, 107–126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hermann, Christoph. 2014. *Capitalism and the Political Economy of Work Time*. Abingdon - New York: Routledge.

Höjer, Mattias, Fuehrer, Paul & Pettersson, Ronny. 2011. "Time Use in the Future." Teoksessa Mattias Höjer, Anders Gullberg ja Ronny Pettersson (toim.) *Images of the Future City: Time and Space For Sustainable Development*, 215–239. Dordrecht: Springer.

Jacobs, Jerry A. & Green, Kathleen. 1998. "Who Are the Overworked Americans?." *Review of Social Economy* 56, 4: 442–459.

Julkunen, Raija & Nätti, Jouko. 1999. *The Modernization of Working Times: Flexibility and Work Sharing in Finland*. SoPhi 46. Jyväskylä: University of Jyväskylä, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5902-9>. [Haettu 3.5.2021]

Julkunen, Raija, Nätti, Jouko & Anttila, Timo. 2004. *Aikanyrjähdys: Keskiluokka tietotyön puristuksessa*. Tampere: Vastapaino.

Juva, Mikko. 1955. *Varsinais-Suomen historia: VII:3–4, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)*. Turku: Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys.

Kettunen, Pauli. 1999. ”Työsuojelun tieto ja valta.” Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa: Korvesta konttoriin*, 225–260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kevätsalo, Kimmo. 2007. ”Työnantaja ja työntekijä muutoksessa – entä ammattiyhdistysliike?”. Teoksessa Anu-Hanna Anttila & Anu Suoranta (toim.) *Pärjäämisen ajat - horjuvat työt*, Väki Voimakas 20, 167–197. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry.

Koivuniemi, Jussi. 2007. ”Työläisyhteisön arki ja murros.” Teoksessa Kai Häggman ja Pertti Haapala (toim.) *Suomalaisen arjen historia: 3, Modernin Suomen synty*, 144–167. Helsinki: Weilin + Göös.

Koshar, Rudy. 2002. “Seeing, Traveling, and Consuming: An Introduction.” Teoksessa Rudy Koshar (toim.) *Histories of leisure, Leisure, consumption, and culture*, 1-24. Oxford: Berg.

Kuha, Miia. 2016. *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylä studies in humanities 286. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6598-3>. [Haettu 3.5.2021]

Kuorelahti, Elina. ”Päätäkää jo! 2008–2018.” Teoksessa Maiju Wuokko, Niklas Jensen-Eriksen, Henrik Tala, Elina Kuorelahti & Aaro Sahari. *Pitkät kihlajaiset: Yritykset ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*, 365–407. Helsinki: Siltala.

La Spina, Antonio. 2013. “The Concept of Leisure.” Teoksessa Gianna Cappello, Fabio Massimo Lo Verde ja Ishwar Modi (toim.) *Mapping Leisure Across Borders*, 41–50. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Lee, Sangheon, McCann, Deirdre & Messenger, Jon. 2007. *Working time around the world: Trends in working hours, laws and policies in a global comparative perspective*. Abingdon - New York: Routledge.

Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna. 2008. *Työolojen kolme vuosikymmentä: Työolotutkimusten tuloksia 1977–2008*. Helsinki: Tilastokeskus.

Liikkanen, Mirja. 2009. ”Johdanto.” Teoksessa Mirja Liikkanen (toim.) *Suomalainen vapaa-aika: Arjen ilot ja valinnat*, 7-18. Helsinki: Gaudeamus.

Lo Verde, Fabio Massimo. 2013. "Introduction. Mcdonaldization, Ikeaization, Appleization Of Leisure Time: Is It Cool Enough?" Teoksessa Gianna Cappello, Fabio Massimo Lo Verde ja Ishwar Modi (toim.) *Mapping leisure across borders*, xvi–liii. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Lähteenmäki, Maria. 1995. *Mahdollisuuksien aika: Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Bibliotheca historica 2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Mannevuori, Mona. 2020. *Ihmiskone töissä: Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Mansner, Markku. 1981. *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1907–1940*. Helsinki: Teollisuuden kustannus.

Mansner, Markku. 1984. *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1940–1956*. Helsinki: Teollisuuden kustannus.

Mansner, Markku. 1990. *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1956–1982*. Helsinki: Teollisuuden kustannus.

Mansner, Markku. 2005. *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1980–1992*. Helsinki: Elinkeinoelämän Keskusliitto.

Marfany, Joan-Lluís. 1997. "Debate: The invention of leisure in early modern Europe." *Past & Present* (1997), 156: 174–191, <https://www.jstor.org/stable/651182>. [Haettu 3.5.2021]

Niemistö, Charlotta, Karjalainen, Mira & Hearn, Jeff. 2017. "Pakko painaa pitkää päivää": Työn ja muun elämän väliset hämärtyvät rajat tietotyössä." Teoksessa Mika Helander, Ilkka Levä ja Sanna Saksela-Bergholm (toim.) *Työaikakirja*, 147–170. Helsinki: Into.

Noble, Helen & Smith, Joanna Smith. 2018. "Reviewing the Literature: Choosing a Review Design." *Evidence-Based Nursing* 21, 2: 39–41.

Nylund, Mats & Immonen, Hilma. 2017. "Pennit revittävä irti tiestä." Teoksessa Mika Helander, Ilkka Levä ja Sanna Saksela-Bergholm (toim.) *Työaikakirja*, 303–334. Helsinki: Into.

Oinas, Tomi. 2010. *Sukupuolten välinen kotityönjako kahden ansaitsijan perheissä*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 402. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4117-8>. [Haettu 3.5.2021]

Ojala, Satu, Pyöriä, Pasi & Nätti, Jouko. 2015. "Ansiotyötä ajasta ja paikasta riippumatta?" Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja irrallaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*, 61–72. Helsinki: Tilastokeskus.

Paasivirta, Juhani. 1953. *Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä: edellinen osa. 1, Ensimmäiseen maailmansotaan ulottuva kehitysvaihe*. Porvoo: WSOY.

Pelz, William A. *A People's History of Modern Europe*. London: Pluto Press, 2016.

Pyöriä, Pasi & Ojala, Satu. 2016. ”Prekaarin palkkatyön yleisyys: Liiotellaanko työelämän epävarmuutta?” *Sosiologia* 53, 1: 45–63.

Pääkkönen, Hannu. 2015. ”Työajan viikkorytmit.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen & Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja irrallaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*, 33–43. Helsinki: Tilastokeskus.

Rahikainen, Marjatta. 2006. ”Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä.” Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työteliäs ja uskollinen: Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, 224–249. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Roberts, Ken. 2013. ”Leisure in the West after the End of the Long Baby Boomer Generation.” Teoksessa Gianna Cappello, Fabio Massimo Lo Verde ja Ishwar Modi (toim.) *Mapping Leisure Across Borders*, 2–19. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Ruonavaara, Hannu. 2005. ”Millä tavoin sosiologia voi olla historiallista?” Teoksessa Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila ja Pekka Rantanen (toim.) *Kahden muusan palveluksessa: Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*, 81–100. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry.

Sahari, Aaro. 2020. ”Kolmikanta kriisissä, 1991-1995.” Teoksessa Maiju Wuokko, Niklas Jensen-Eriksen, Henrik Tala, Elina Kuorelahti ja Aaro Sahari, *Loputtomat kihlajaiset: Yritykset ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*, 287-325. Helsinki: Siltala.

Salmesvuori, Päivi. 2002. ”Linnoja, lakeja ja hurskaita oppineita.” Teoksessa Timo Joutsivuo, Laura Kolbe ja Tuomas M. S. Lehtonen (toim.) *Suomen kulttuurihistoria: Osa 1, Taivas ja maa*, 177–182. Helsinki: Tammi.

Salminen, Ari. 2018. *Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin*. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Sappinen, Eero. 2000. *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla: Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä*. Kansatieteellinen arkisto 46. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Sarantola-Weiss, Minna. 2008. *Reilusti ruskeaa: 1970-luvun arkea*. Helsinki: WSOY.

Schor, Juliet. 1991. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books.

Siltala, Juha. 2004. *Työelämän huonontumisen lyhyt historia: Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.

Siltala, Juha. 2017. *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Helsinki: Otava.

Soikkanen, Hannu. 1975. *Kohti kansanvaltaa: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. 1, 1899–1937*. Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue.

Suoninen, Marja. 2001. ”Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan.” *Sociologia* 38, 1: 14–26, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-790778>. [Haettu 3.5.2021]

Suoranta, Anu. 2009. *Halvennettu työ: pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Tampere: Vastapaino.

Teräs, Kari. 2001. *Arjessa ja liikkeessä: Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca historica 66. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Torraco, Richard J. 2005. ”Writing Integrative Literature Reviews: Guidelines and Examples.” *Human Resource Development Review* 4, 3: 356–367.

Ukkola, Soja. 2016. *Koodattu aika: Ristiriitaisuuksien aikakulttuurit tietotyössä*. Acta Universitatis Lapponiensis 319. Rovaniemi: Lapin yliopisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-484-888-6>. [Haettu 3.5.2021]

Ukkola, Soja. 2018. ”Työaikojen ajallisuuksien moninaisuus ja vaihtelevan työajan malli.” *Työelämän tutkimus* 16, 2: 126–132, <https://journal.fi/tyoelamantutkimus/article/view/85243>. [Haettu 3.5.2021]

Vainio-Korhonen, Kirsi. 2006. ”Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa.” Teoksessa Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työteliäs ja uskollinen: Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, 112–133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Valkonen, Marjaana. 1987. *Yhdessä elämä turvalliseksi: SAK 2, Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto 1930–1947*. Helsinki: Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö SAK.

Veal, Anthony J. 2004. ”A Brief History of Work and Its Relationship to Leisure.” Teoksessa John T. Haworth ja Anthony J. Veal (toim.) *Work and Leisure*, 15–33. Hove – New York: Routledge.

Vilkuna, Kustaa. 1994. *Vuotuinen ajantieto: Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Helsinki: Otava.

Wuokko, Maiju. 2020. ”Riitaisa liitto 1956–1991.” Teoksessa Maiju Wuokko, Niklas Jensen-Eriksen, Henrik Tala, Elina Kuorelahti ja Aaro Sahari, *Loputtomat kihlajaiset: Työnantajat ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*, 147–284. Helsinki: Siltala, 2020.

Ylijoki, Oili-Helena. 2015. ”Ajan paradoksit tutkimustyössä.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja*

irraltaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa, 45–59. Helsinki: Tilastokeskus, 2015.

Ylikännö, Minna. 2015. ”Kenellä on kiire? Suomalaisten kiireen kokemukset ja ajankäyttö.” Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Timo Anttila, Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen (toim.) *Ajassa kiinni ja irraltaan: Yhteisölliset rytmit 2000-luvun Suomessa*, 73–84. Helsinki: Tilastokeskus.

Zacheus, Tuomas. 2008. *Suomalaiset ja vapaa-aika: Raportti ISSP 2007 Suomen aineistosta*. Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston julkaisuja 8. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7678-5>. [Haettu 3.5.2021]

Zerubavel, Eviatar. 1989. *The Seven Day Circle: The History and Meaning of the Week*. Chicago: University of Chicago Press.